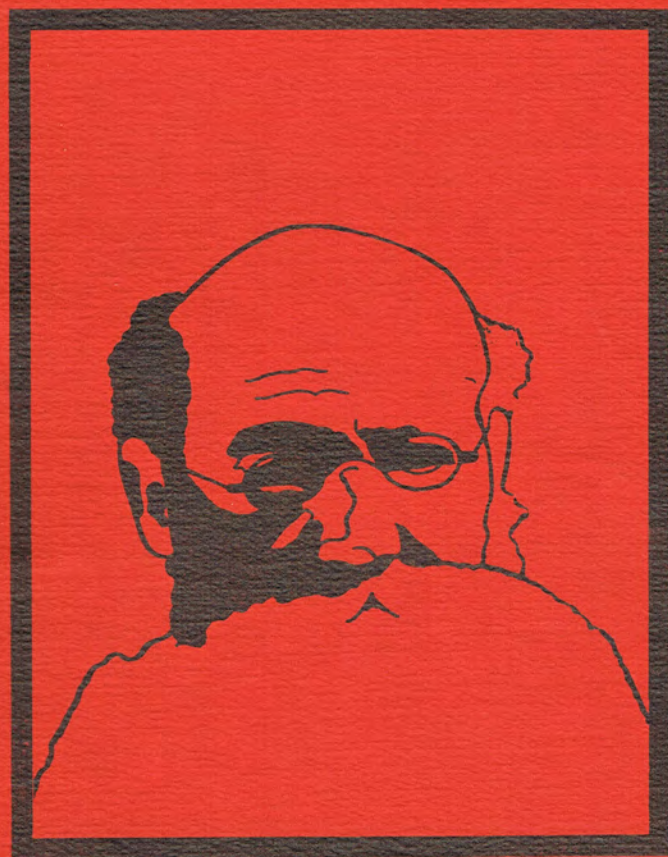
PETER KROPOTKIN

DE AS · 28

DE AS

anarcho-socialisties tijdschrift

Vijfde jaargang, nr. 28 - september/oktober 1977

De As verschijnt zes maal per jaar en is een gezamenlijke uitgave van Pamflet en RAM.
Jaarabonnement: ƒ 12; losse nrs. ƒ 2,50/dubbelnr. ƒ 4.
Bestellen door storting op giro 255 38 50 tnv Pamflet, Groningen.

Redaktie-adres: Stichting uitgeverij RAM, Stadhouderslaan 40, Rotterdam-12.
Administratie-adres: Stichting Pamflet, pb 1333, Groningen.
Redaktiekollektief: Boudewijn Chorus, Anton Constandse, Wim van Dooren, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Wim de Lobel, Simon Radius, Hans Ramaer, Lenicka Roozendaal.
Verder werkten mee: Leonie Kwakkelstein, Bas Moreel, Hein van Schendel (illustraties), Ferdie Westen.

KROPOTKINS IDEEËN OVER EKONOMIE EN TECHNIEK

In De moderne wetenschap en de anarchie schreef Peter Kropotkin dat het anarchisme een wereldbeschouwing is die berust op een mechaniese verklaring van de natuur. In de harmonie van de natuur ontdekte Kropotkin de orde van de anarchie, of zoals hij in Anarchie - filosofie en ideaal opmerkte: "Onder de naam anarchie ontstaat een nieuwe kijk op het leven van de samenlevingen, vroeger en nu, en een nieuw toekomstbeeld in de geest van de nieuwe natuuropvatting..." Bijna grenzeloos was het vertrouwen dat Kropotkin had in de mogelijkheden van de positivistiese wetenschapsbeoefening en de italiaanse anarchist Malatesta heeft hem dan ook eens "een dichter van de wetenschap" genoemd. Het is een treffende karakterisering, want Kropotkin beschouwde de wetenschap vóór alles als een ligitimatie tot (r)evolutie en nauwelijks als een methode tot analyse van de werkelijkheid. Het resultaat van die opvatting was dat hij in zijn onuitputtelijke optimisme over de toekomst van de mensheid, de realiteit geweld aan deed en tot onhoudbare voorspellingen kwam. Niettemin zijn we vandaag heel wat meer geïnteresseerd in Kropotkins konklusies dan in de bewijzen die hij daar drie kwart eeuw geleden voor aandroeg. Het mag op het eerste gezicht tegenstrijdig lijken, maar juist omdat Kropotkin faalde als wetenschappelijk profeet zijn zijn ideeën nog steeds belangwekkend en inspirerend. Wie het anarchisme in een wetenschap-

pelijke formule wil vangen, komt bedrogen uit en het is integendeel omdat Kropotkins utopiese boodschap uitstijgt boven het kader van de nuchtere registratie van de feiten, dat deze zo waardevol gebleven is.

In het jaar dat Bakoenin stierf, in 1876, zat Peter Kropotkin in de kerkers van de beruchte Peter en Paulsvesting gevangen wegens zijn - overigens vreedzame - agitatie tegen het bewind van de tsaar. Evenals Bakoenin was Kropotkin een russiese aristokraat. Geboren in 1842 als zoon van een vorstelijke grootgrondbezitter, kwam hij al op jonge leeftijd in dienst van de tsaar. Als militair wordt hij in Siberië gelegerd, waar hij zich onder meer bezig houdt met geografiese en geologiese onderzoekingen. In die jaren ontdekt hij ook hoe het volk te lijden heeft van het tsaristiese regiem en besluit hij zich aan de wetenschap te wijden. In 1867 gaat hij geografie studeren en wordt uitgenodigd sekretaris te worden van het Keizerlijk Aardrijkskundig Genootschap. Hij houdt zich bezig met de ijsvorming in Finland en vindt erkenning voor zijn wetenschappelijk werk. Maar gelukkig is hij allerminst. Hij voelt zich als aristokraat en intellektueel bevoorrecht en daardoor medeschuldig aan de ellende waarin de russiese boeren zich bevinden. Later schrijft hij in Aan de jongeren wat hem toen bezig hield: "Je dient je kennis en toewijding rechtstreeks in dienst van de onderdrukten te stellen". In Siberië al had Kropotkin de verbannen populistiese dichter Michailov ontmoet, die hem vertelde over de ideeën van de franse anarchist Proudhon en zo rijpt bij hem het plan naar West-Europa te reizen. In 1872 maakt hij in Genève kennis met leden van de Bakoenistiese Jura-federatie en keert naar Rusland terug als anarchist, zoals hij in zijn Gedenkschriften van een revolutionair zou schrijven. Hij sluit zich nu aan bij de narodniki, de ondergrondse populistiese beweging tegen het tsarisme, maar verwerpt de terroristiese opvattingen van Bakoenins dubieuze vriend Netschayev. In 1874 wordt Kropotkin gearresteerd wegens opruiing en in Petersburg gevangen gezet. Twee jaar later weet hij te ontsnappen en via Engeland komt hij in Zwitserland terecht, waar hij al spoedig een van de belangrijkste teoretici van de anarchistiese beweging wordt.
Hij richt er Le Révolté op, volgens Kropotkins biograaf Woodcock de meest invloedrijke anarchistiese krant sinds Proudhons Le Peuple.
Na enige jaren wordt hij uitgewezen en vestigt zich in Frankrijk. Daar wordt Kropotkin in 1883 veroordeeld wegens zijn aktiviteiten in de (verboden) Internationale, maar hij wordt na drie jaar in vrijheid gesteld, nadat er in binnen- en buitenland een heftig protest tegen zijn gevangenschap weerklinkt. In de gevangenis heeft hij overigens alle gelegenheid zich aan de journalistiek te wijden. Hij schrijft er artikelen en levert ook een bijdrage aan de bekende Encyclopedie Brittanica. Na zijn vrijlating vertrekt Kropotkin naar Londen, waar hij het blad Freedom sticht. Dan volgen tientallen jaren van ongestoorde studie, die resulteren in een stroom van geschriften. Hij keert zich tegen de individuele terreurdaden die sommige anarchisten propageren, maar probeert toch begrip te wekken voor de motieven waaruit ze voortkomen. Voor de engelse progressieven van die dagen wordt Kropotkin het symbool van het verzet tegen despotisme en hij sluit vriendschap met velen uit de arbeidersbeweging. Hij woont aan de rand van Londen, verzorgt er dagelijks zijn tuintje en ontvangt belangstellende bezoekers uit de hele wereld.
In 1914 komt er een einde aan deze periode. De wereldoorlog, waarvoor

Kropotkin al jaren gewaarschuwd had, breekt uit en in tegenstelling tot het merendeel van de anarchisten, kiest hij partij in dit imperialistiese konflikt. Met onder andere Jean Grave en Christiaan Cornelissen steunt Kropotkin de geallieerden Engeland, Frankrijk en Rusland tegen het duitse keizerrijk. Evenals Bakoenin was Kropotkin altijd al een verklaard tegenstander van het pruisendom en bovendien meent hij dat hij het russiese volk niet in de steek mag laten. Zijn houding tijdens de oorlog wordt hem door velen in de anarchistiese beweging bitter kwalijk genomen, wat hem zeer verdriet. Maar de februarirevolutie in Rusland haalt hem uit de put. Hij vertrekt direkt naar zijn geboorteland en wordt er geestdriftig ingehaald. De liberale demokraat Kerensky biedt Kropotkin zelfs een ministerzetel aan, wat hij weigert, maar hij aanvaardt het regeringsplan om Rusland om te vormen tot een federatie van autonome republieken. Als de bolsjewisten in oktober 1917 de macht grijpen, beseft Kropotkin dat de revolutie tenonder dreigt te gaan. Hij ziet de bolsjewistiese terreur tegen anarchisten en sociaal-revolutionairen en beklaagt zich erover bij Lenin: "Met al zijn gebreken, brengt de revolutie vooruitgang in de richting van gelijkheid... Waarom dande revolutie een weg opdrijven die naar haar ondergang leidt, in de eerste plaats door gebreken die helemaal niet inherent zijn aan socialisme of kommunisme, maar die een typies overblijfsel zijn van de oude orde en van manipulaties van een onbeperkte, allesvernietigende autoriteit?" Het baat niet. Teleurgesteld sterft Kropotkin in 1921 in Moskou. De gevangen anarchisten worden de dag van zijn begrafenis vrijgelaten en het wordt de laatste openlijke manifestatie van vrijheid en socialisme in Rusland. Dezelfde dag worden Kropotkins kameraden weer naar hun cellen gebracht.

ANARCHO-KOMMUNISME

Algemeen wordt Kropotkin beschouwd als de grondlegger van het kommunistiese anarchisme, dat hem niet alleen van de marxisten maar ook van Bakoenin en andere kollektivistiese anarchisten onderscheidt. De idee van dit kommunisme (Kropotkin sprak van "anarchisties kommunisme") is al eeuwen oud. Men vindt het in Utopia van Thomas Morus en in een aantal opzichten lopen de falanstères, de werk- en leefgemeenschappen die Charles Fourier rond 1825 ontwierp, vooruit op Kropotkins pleidooi voor een integratie van industrie en landbouw, een huwelijk tussen stad en plattegrond. Het doorslaggevende verschil tussen kollektivisties en kommunisties anarchisme is de opvatting over de distributie van goederen. Kropotkin vervangt het Bakoenistiese principe dat de produkten naar rato onder de producenten verdeeld worden door het beginsel van vrije distributie zonder te letten op de geleverde arbeidsprestatie. Kropotkin verwerpt met andere woorden het loonstelsel en wel omdat het volgens hem onmogelijk is om de omvang van ieders arbeidsprestatie naar objektieve normen vast te stellen. "Alle dingen zijn van alle mensen", schrijft Kropotkin in De verovering van het brood, "omdat alle mensen ze nodig hebben, omdat alle mensen er naar vermogen aan bijgedragen hebben en het ondoenlijk is ieders aandeel in de wereldproduktie te bepalen... Iedere ontdekking, iedere vooruitgang, iedere groei van de menselijke rijkdom is te danken aan de lichamelijke en geestelijke arbeid van verleden en heden. Met welk recht kan iemand zich dan het laatst geproduceerde deel van dat enorme geheel toeëigenen en zeggen: dit is van mij en niet van jou?"

Kropotkin wijst erop dat het brengen van de produktiemiddelen in handen van de gemeenschap met het doel allen welvarend te maken als konsekwentie heeft dat dan ook de vruchten van die produktie gemeenschappelijk moeten zijn, in die zin dat ieder recht heeft op bevrediging van zijn individuele behoeften. Zo komt hij tot het beginsel van "geven naar vermogen en nemen naar behoefte". In een maatschappij waarin geen sprake is van uitbuiting, zullen de producenten elkaars gelijke zijn en zal ieder naar zijn kunde en kunnen bijdragen aan de produktie, zodat "de arbeid werkelijk een genoegen, een ontspanning wordt". In een kommunistiese samenleving zoals Kropotkin zich die voorstelt, verkiest vrijwel iedereen het werken boven het niets doen. Arbeid is immers een lichamelijke noodzaak die samenhangt met een gezond leven en luiheid is een zeldzaamheid, zo betoogt hij. "Stel de arbeider die er niet aan kan wennen om dag in dag uit een nietig onderdeel van een produkt te moeten vervaardigen... in de gelegenheid de grond te bebouwen, bomen te vellen in het bos, het ruime sop te kiezen onder het loeien van de storm, de wereld te bereizen per lokomotief. Maar maak van hem geen luiaard door hem zijn leven lang een machine te laten bedienen... Neem de oorzaken weg die iemand tot een luiaard maken en geloof mij dat er in dat geval nauwelijks individuen zullen overblijven die de arbeid haten", is zijn voorspelling.

EEN MAATSCHAPPIJ VAN DE OVERVLOED

Kropotkins opvatting van een kommunistiese produktiewijze werd algemeen door zijn anarchistiese tijdgenoten gedeeld. Zij waren er terecht van overtuigd dat de kapitalistiese voorwaarden waaronder de produktie plaats vond, de arbeid had gedegradeerd tot een straf. Het meest urgente probleem was, zoals Proudhon en Bakoenin al gesteld hadden, de reorganisatie van de produktie. Anders lag het echter met de keerzijde van een kommunistiese produktie: een kommunistiese distributie. Kropotkins behoeftebeginsel was volgens verscheidene anarchisten, onder wie Malatesta, te weinig gebaseerd op de realiteit. Zij waren van mening dat de ekonomiese problemen die na een maatschappelijke omwenteling zouden ontstaan, door Kropotkin schromelijk onderschat waren. Niet zijn visie dat het loonstelsel diende te verdwijnen, maar zijn voorbijgaan aan het praktiese bezwaar dat er onvoldoende goederen geproduceerd werden om van de ene dag op de andere een vrije konsumptie te kunnen doorvoeren, stuitte op kritiek. In De verovering van het brood, zijn handleiding voor een anarcho-kommunistiese samenleving, die in 1892 verscheen, legt Kropotkin er de nadruk op dat "welvaart voor allen geen droom is", omdat de produktie veel sneller stijgt dan de bevolking in aantal toeneemt. In zijn optimisme over de technies-wetenschappelijke ontwikkeling van zijn tijd, zowel op industrieel als agraries gebied, voorziet hij een maatschappij van de overvloed. Wanneer de eigenaren eenmaal onteigend zijn, zullen de arbeiders met gemak en genoegen de in eigen beheer genomen produktie vergroten en kan ieder uit de magazijnen nemen wat hij nodig denkt te hebben, aldus Kropotkin die verder voorspelt dat ieder slechts van zijn twintigste tot zijn veertigste jaar een halve dag behoeft te werken om de gemeenschap van voldoende goederen te voorzien. Het zal dan immers niet meer nodig zijn dat de arbeiders een omvangrijk apparaat van opzichters, ambtenaren en militairen onderhouden en bovendien zal er geen verspilling van arbeid en grondstoffen meer zijn om weelde-artikelen voor de rijken en wapens voor

de regeringen te produceren. Ook aan het vernietigen van overtollig voedsel voor de rijken in plaats van het aan de armen uit te delen, kan dan een einde komen en dat alles brengt Kropotkin ertoe het aksent te leggen op de onderkonsumptie die de kapitalistiese maatschappij volgens hem kenmerkt. Hoewel hij onderkent dat er evenzeer sprake is van onderproduktie, zoals de periodieke werkloosheid in veel bedrijfstakken aantoont, zal de revolutie volgens Kropotkin beginnen bij een vrije distributie van de konsumptiegoederen en op die manier de grondslag leggen van een ekonomiese wetenschap die niet meer op de marktprijzen is gebaseerd, maar "op het bestuderen van de menselijke behoeften en de middelen om deze te bevredigen".

In verscheidene sektoren van het maatschappelijk leven bestaat er al zoiets als een vrij gebruik van goederen en diensten, betoogt Kropotkin. "Wij beweren niet alleen dat het kommunisme een wenselijke maatschappelijke toestand is, maar dat er in de moderne samenleving een toenemende tendens tot kommunisme, vrij kommunisme, valt waar te nemen", schrijft hij in Anarchisties kommunisme - grondslag en beginselen. "Musea, openbare bibliotheken, openbare scholen; parken en rekreatiegebieden; geplaveide en verlichte straten die door ieder gebruikt kunnen worden... dat alles is een aanwijzing in welke richting verdere vooruitgang ons voert".

DE REALITEIT VAN DE RUSSIESE REVOLUTIE

Ook in zijn brochure Anarchie - filosofie en ideaal, die in 1896 uitkwam en in het drie jaar daarna gepubliceerde Landbouw en industrie (Fields, factories and workshops, dat onlangs met een uitstekende inleiding en aantekeningen van Colin Ward heruitgegeven werd) benadrukt Kropotkin dat het met de moderne produktiemetoden mogelijk is de bevolking van alle levensbehoeften te voorzien. Eerst aan het eind van zijn leven, in 1921, moet hij erkennen dat het beginsel van de vrije konsumptie niet onmiddellijk te realiseren is. Kropotkin is dan in Moskou getuige van de enorme ekonomiese tegenslagen, die de revolutie door burgeroorlog en buitenlandse boikot ontmoet en schrijft in een nawoord bij de russiese uitgave van zijn Woorden van een rebel dat hij zich inderdaad vergist heeft. "Toen ik een inventarisatie had gemaakt van de voorraden in Engeland kwam ik tot een ontstellende konklusie... Industrieel Engeland met zijn onbeduidende reserves leefde in één woord van de ene dag in de andere".

De russiese revolutie konfronteert hem met het feit dat de produktie volledig instort en dat er zelfs hongersnood ontstaat. "Er is slechts één manier om een dergelijke hongersnood te vermijden. Wij moeten beseffen dat wanneer er een revolutionaire beweging ontstaat deze slechts kan slagen als de werkers in de fabrieken, de boeren, alle mensen onmiddellijk de gehele ekonomie van het land in eigen beheer nemen, als zij zichzelf organiseren en hun inspanningen richten op een snelle vergroting van de produktie. Maar zij zullen van die noodzaak niet overtuigd raken, als niet alle algemene vraagstukken van de nationale ekonomie, die ten gevolge van een lange traditie nu nog door een groot aantal ministeries en instellingen behandeld worden, in eenvoudige vorm gegoten worden en iedere stad, ieder dorp, iedere fabriek wordt toegestaan de zaken zelf te regelen". Die woorden zijn enerzijds een vernietigende kritiek op de terreur van de bolsjewistiese volkskommissarissen, anderzijds sluiten ze aan bij de decentralistiese maatschappij-opvatting die hij ruim twintig jaar daarvoor in Landbouw en industrie uiteen had gezet. In dat boek werkte Kropot-

kin zijn ideeën over een evenwichtige verdeling van hoofd- en handarbeid en een kleinschalige produktie, zoals hij die al in De verovering van het brood had geschetst, verder uit.

DE VERMENSELIJKING VAN DE ARBEID

"Wat Kropotkin uiteindelijk voorstond", konkludeert Paul Avrich (in: Kropotkins ethisch anarchisme), "was de gedecentraliseerde maatschappij van het middeleeuws Europa, die waar nodig, aangepast diende te worden aan de moderne tijd". Een maatschappij waarin het leven niet overwoekerd wordt door het kapitalistiese eigenbelang en het recht van de sterkste, maar een samenleving waarin de mens zijn gevoelens van solidariteit met anderen kan ontplooiën. Zo'n samenleving zal gegrondvest zijn op wat Kropotkin het beginsel van Wederzijdse hulp (Mutual Aid) noemde. Dat principe is een van de belangrijkste pijlers van Kropotkins blauwdruk van een anarcho-kommunistiese samenleving en het in 1902 verschenen gelijknamige boek waarin hij dat beginsel uiteenzette is klassiek geworden. De basis van zijn idee van wederzijdse hulp werd al gelegd in de jaren zestig van de vorige eeuw, toen Kropotkin in Siberië ontdekte tot welke resultaten solidaire samenwerking tussen de mensen kan leiden en in de jaren negentig onderbouwde hij die lijnrecht tegenover de theorieën van Darwin staande opvatting aan de hand van talloze voorbeelden uit de ethologie en antropologie. Niet kollektieve of individuele strijd, maar samenwerking kenmerkte volgens Kropotkin het ontwikkelingsproces van de mens en hij meende dat het beginsel van wederkerige hulp het best in federatief verbonden kleinere gemeenschappen tot zijn recht zou komen.
Kropotkin beschouwde de wederkerige hulp als de hoofdfaktor van de evolutie. "Wij kunnen het verschijnsel volgen in zijn permanente ontwikkeling door alle stadia van de menselijke evolutie. Zelfs de steeds nieuwe religies hebben niet anders gedaan dan hetzelfde idee versterken... In iedere poging om tot dit oude idee terug te keren werd de grondgedachte ervan ruimer opgevat. Het werd uitgebreid van clan tot stam, verder tot federaties van stammen, tot de natie en uiteindelijk volgens ieders ideaal tot de gehele mensheid". In de afgelopen eeuwen is de idee van vrijwillige samenwerking en wederzijdse hulp op de achtergrond geraakt, zegt Kropotkin. Sinds de opkomst van de gecentraliseerde staat rond 1500 en de daarmee verbonden klasse van kooplieden is de samenhang tussen de stad en het omringende platteland verminderd. Bovendien heeft de staat de dorpsgemeenschappen en de steden hun soevereiniteit en autonomie ontnomen. "De staatsfunktionaris maakte zich meester van ieder deel van wat voorheen tot een organies geheel had behoord". Maar Kropotkin zegt verder dat de struktuur van de autonome dorpsgemeenschappen, ondanks alle pogingen van de staat en de heersende klasse om deze te vernietigen, toch nog in ruime mate voorkomt.
In Landbouw en industrie zijn allereerst Kropotkins kerngedachten van een anarchistiese organisatie van de maatschappij te vinden, zoals kommunistiese produktie, vrije distributie en wederzijdse hulp. Daarnaast is het een studie van wat wel eens "de ekonomiese konsekwenties van de vermenselijking van de arbeid" is genoemd. Al in zijn uit 1882 daterende opstel over Het Landbouwvraagstuk (in: Woorden van een rebel) zegt hij dat de grond gemeenschapseigendom dient te zijn en propageert hij de samenwerking van de stedelijke

P. Kropotkin

industrie-arbeider en de agrariër. "De landbouw", schrijft Kropotkin in Landbouw en industrie, "kan niet ontwikkeld worden zonder de hulp van machines...; zonder industriële werkplaatsen, die toegankelijk zijn voor de bebouwer van de grond is de toepassing van landbouwmachines onmogelijk". Kropotkin mag dan wel nostalgies terugblikken naar de middeleeuwse stad met zijn kombinatie van landbouw, veeteelt en ambacht, een pastorale dromer als Tolstoj is hij zeker niet, integendeel. Hij begroet de komst van de elektriciteit als een middel om de arbeid verder te vermenselijken en de produktie te decentraliseren. Trouwens, in zijn optimisme om een dergelijk decentrale organisatie van de produktie op korte termijn te kunnen realiseren, wijst Kropotkin op het feit dat de produktie nog steeds voor het merendeel kleinschalig is: "De handel is in grote warenhuizen bijeen gebracht - zoniet de industrie. De konsumptiepaleizen spelen nu dezelfde rol als de feodale paleizen vroeger op agraries gebied: zij centraliseren de winsten - niet de produktie". Inderdaad nam in Kropotkins dagen de grootschalige industriële produktie bij lange na niet de overheersende plaats in die zij vandaag heeft veroverd en het is daarom niet onbegrijpelijk dat hij aan de technologiese ontwikkeling van zijn tijd een stimulerende betekenis in de richting

van een kleinschaliger produktie toekende, niet in het minst omdat hij, zoals Martin Buber het (in: Paden in Utopia) omschrijft op die manier bijdroeg aan "het beeld van een nieuwe sociale eenheid, die temidden van de oude maatschappij kan dienen als cel voor de voorbereiding van de nieuwe".

DE SAMENHANG VAN EKONOMIE EN EKOLOGIE

Belangrijker dan zijn betoog over de op korte termijn te realiseren mogelijkheid van (agrariese) autarktie, is Kropotkins visie op de inhoud van de arbeid. "Wij erkennen volledig de noodzaak van specialistiese kennis", zegt Kropotkin, "maar handhaven onze opvatting dat specialisatie moet volgen op algemene vorming, die zowel wetenschappelijke kennis als ambachtelijke vaardigheid behoort te omvatten. Tegenover de maatschappelijke verdeling in hoofd- en handarbeid stellen wij het samengaan van beide aktiviteiten". Kropotkin propageert dan ook de integratie in plaats van de toenemende versplintering van de arbeid, die inherent is aan de ontwikkeling van het industrieel kapitalisme en in dat opzicht is hij de tegenpool van de amerikaanse ingenieur Taylor die in die tijd de grondslag legde van het "wetenschappelijk management", zoals de ondernemers de verscherping van de arbeidsdeling aanprezen. Kropotkin schetst ons een beeld van een tegelijkertijd op agrariese en industriële arbeid gerichte federatie van autonome gemeenschappen, waarin de mensen afwisselend deelnemen aan alle vormen van produktie, zodat zij niet vervreemden van elkaar en van de natuur. Dat laatste element neemt een centrale plaats in Kropotkins denken in en met reden kan hij als een voorloper van de ekologiese wetenschap gezien worden. Het griekse woord "huis" (oikos) is immers zowel de stam van "ekonomie" als van "ekologie" en voor Kropotkin is het vanzelfsprekend dat de materiële betrekkingen tussen de mensen onderling ten nauwste samenhangen met die tussen de mensen en de omringende natuur. "Bouw de fabrieken en werkplaatsen aan de rand van de akkers en velden", beveelt Kropotkin aan en zodoende is hij één van de grondleggers van wat later in de kringen van planologen en architekten bekend is geraakt als "de tuinstad".
Hij is ervan overtuigd dat de integratie van hoofd- en handenarbeid, van ambachtelijke en agrariese produktie, op zichzelf nog niet tot gelukkiger mensen leidt, al is het platteland onmiskenbaar gezonder dan de metropool. Neen, daarvoor is bovendien nodig dat de mens geen slaaf meer is van de produktiedwang en hoewel ook de vooruitgang van wetenschap en techniek op zichzelf geen garantie vormt voor een gelukkiger leven, beschouwt Kropotkin een humane technologie als één van de sleutels die past op de poort naar een vrije maatschappij: "Ze garandeert op zijn minst het geluk dat gevonden kan worden in het volledig en gevarieerd benutten van de uiteenlopende kapaciteiten van de mens..." Kropotkins betekenis ligt in het feit dat hij probeerde een syntese te vinden. Een syntese van ekonomie en technologie die ingepast kan worden in de maatschappelijke ontwikkeling die van slavernij naar vrijheid voert. Martin Buber heeft in dat verband opgemerkt dat Kropotkin benadrukte dat het nu al mogelijk is om die toekomstige vrijheid te verwezenlijken. "En vandaar is het slechts één stap - zij het een beslissende - naar de eis, om met de herstrukturering van de maatschappij onmiddellijk te beginnen".
Hans Ramaer

KROPOTKINS VISIE OP ETHIEK EN MORAAL

In 1889 schreef Kropotkin het boekje De anarchistiese moraal, waarin hij veronderstelt dat een dergelijke moraal bestaat, zonder dat hij deze duidelijk definieert. Het is daarom noodzakelijk eerst na te gaan wat hij eigenlijk onder anarchistiese moraal wil verstaan, om daarna te zien hoe hij deze fundeert. Hierbij is ook Kropotkins posthuum verschenen werk Ethiek (1922) van belang. Het sleutelwoord voor een anarchistiese moraal is van oudsher het begrip 'gerechtigheid', sinds Godwin en Proudhon dit proklameerden. Wat houdt dit begrip in? Het is een zo omvattend en tegelijk vaag begrip dat er nog niet zoveel mee gezegd is. Gerechtigheid klinkt mooi en wordt door ieder wel aanvaard, maar zonder nadere precisering betekent het niets en is het geen onderscheidingskriterium tussen verschillende soorten moraal. Niet nader ingevuld, kan gerechtigheid evengoed als vlag voor een christelijke, een fascistiese, een kommunistiese of een anarchistiese moraal dienen.

Godwin zegt er het volgende over: "Het echte kriterium voor het gedrag van de ene mens tegenover de andere is gerechtigheid. Gerechtigheid is een principe, dat inhoudt het voortbrengen van de grootste som van genot of geluk. Gerechtigheid eist, dat ik mijzelf moet stellen op de plaats van een onpartijdige toeschouwer van menselijke aangelegenheden en mijzelf moet ontdoen van het letten op eigen voorkeuren. Gerechtigheid is een regel van de opperste algemeenheid, en schrijft een speciale handelwijze voor, in alle zaken waarmee het geluk van een menselijk wezen is gemoeid". Uit deze opsomming kunnen we konkluderen, dat Godwin in elk geval afziet van de eigen individuele ontplooiing als richtsnoer en een soort objektief standpunt voorstaat. Wat genot en geluk precies inhouden, blijft echter een vraag. Proudhon ziet gerechtigheid voortkomen uit gelijkheid. Eigenlijk vallen gerechtigheid en gelijkheid samen, zoals in de oude regel is vastgelegd, dat men anderen zo moet behandelen als men zelf behandeld wil worden, en omgekeerd anderen niet zo behandelen mag, zoals men zelf niet wil behandeld worden. Gerechtigheid betekent zodoende, dat men de gelijkheid bevestigt en in praktijk brengt. Elke maatregel, die ongelijkheid bevordert, is in strijd met de gerechtigheid. Voor elke maatschappij is gerechtigheid 'algemene, oorspronkelijke en kategoriese wet'. Het probleem, dat hier als vanzelf naar voren komt, is, dat moeilijk vol te houden is, dat inderdaad iedereen gelijk is, laat staan gelijke behandeling verdient; daarom wordt in plaats van gelijkheid meestal het principe van gelijkwaardigheid ingevoerd: als de mensen dan niet gelijk zijn, dan hebben ze op de een of andere wijze toch een gelijke waarde en ook gelijke rechten. Gerechtigheid betekent dan, dat de gelijke rechten daar gerealiseerd worden, waar ze afwezig zijn; anders gezegd: het is de eis tot gelijkberechtiging.

INDIVIDUEEL EN ALGEMEEN WELZIJN

Kropotkin nu gaat van deze twee aspekten van het gerechtigheidsbegrip uit: het geluk en de objektiviteit. Deze twee hangen zó samen, dat

het streven naar geluk inhoudt, dat ieder objektief-gelijk behandeld wordt, en omgekeerd, dat het gelijk behandelen automatisch tot geluk leidt. Daarbij wordt door Kropotkin wel nadrukkelijk de komponent van de gemeenschap ofwel de maatschappij ingevoerd: 'Het is aan geen twijfel onderhevig, dat het grootstmogelijke geluk van de gemeenschap werkelijk de eerste grondslag van de ethiek is'. Dit gaat evenwel niet zo ver, dat daarmee dit gemeenschapsgeluk hoger gesteld wordt dan het individuele geluk. Kropotkin bestrijdt heftig sommige moralisten, die het recht opeisen om 'de enkeling in naam van een bepaald ideaal, dat ze voor goed houden, te verminken'. In feite kan nooit het welzijn van de enkeling in strijd zijn met het algemeen welzijn. "Het onderscheid tussen egoïsme en altruïsme is dus in onze ogen absurd".
Zo biedt Kropotkin een op het eerste gezicht harmoniese moraal aan: alle werkelijke belangen, rechten en ontplooiïngen lopen parallel en zijn niet met elkaar in strijd. Er is daarom alle reden voor Kropotkin om te bepleiten, dat ieder zich inderdaad vrij mag ontplooien, en dat ieder daarin achting van zijn medemensen verdient.
Al met al is dit natuurlijk niet meer dan een (al dan niet juist) ervaringsgegeven: konstateren, dat het nastreven van je eigen geluk geen nadeel voor anderen en de maatschappij oplevert en dat het maatschappelijk welzijn bevorderen ook niet met individuele ontplooiïng in strijd is, dat alles beantwoordt de vraag niet, waarom überhaupt zulke dingen gedaan moeten worden. En als men dan zegt, dat het hier om kennelijke behoeften gaat, waarvan de bevrediging voldoet, dan is daarmee het laatste, specifiek morele, antwoord nog steeds niet gegeven. Dit beseft Kropotkin heel duidelijk, als hij naar aanleiding van Kant (overigens daar ten onrechte...) opmerkt: "ontoereikend zijn de overwegingen over de innerlijke bevrediging, die door het uitvoeren van een zedelijke handeling veroorzaakt wordt; er moet verklaard worden, waarom wij zo'n bevrediging ondervinden". Deze opmerking van Kropotkin is in algemene zin juist, maar verkeerd geadresseerd, want juist Kant was er een fel tegenstander van, om moraal te herleiden tot een gevoel van lust, genoegen, of tevredenheid. Waarop moet dan wèl de moraal gebaseerd worden?
Waarvan hangt de geldigheid van een moraalsysteem af? Het gaat er niet om of we ons plezierig voelen met het opvolgen van bepaalde regels, maar of er buiten ons om kriteria te vinden zijn, waaraan die regels getoetst kunnen worden. Het zou dan wel eens zo kunnen zijn, dat juist de regels die we prettig vinden, zedelijk niet verantwoord en omgekeerd, de door ons als onbevredigend ervaren regels de moreel juiste blijken te zijn. In eerste instantie herleidt Kant de moraal tot het plichtsbesef, dat in veel gevallen tegen onze neigingen in kan gaan. Maar op zichzelf zou dit ook nog een ons misleidend individueel gevoel kunnen zijn. Het gaat om een nog fundamenteler uitgangspunt, wat Kant vindt in de menselijke rede zelf, niet individueel beschouwd, maar als algemeen menselijk principe. De rede is in staat het hoogste principe voor de moraal te formuleren, de algemene zedewet op te stellen. Kant noemt dit de kategoriese (d.w.z. onvoorwaardelijk geldende) imperatief, die als volgt luidt: handel zo, dat de stelregel van uw handelen steeds als algemene wet zou kunnen gelden. Meer inhoudelijk opgevat, kan hij ook luiden: beschouw in uw handelen uw medemens nooit alleen als middel, maar altijd ook als doel. Deze wetten zijn redelijk te verantwoorden, en zijn niet af-

ABONNEMENT 1978 EN STEUNFONDS

Over enige weken ontvangt iedere abonnee onze akseptgirokaart voor het komende jaar. Op deze girokaart staat geen bedrag vermeld en wel omdat we iedere abonnee op De As tegelijkertijd de mogelijkheid willen bieden een bepaald bedrag in ons steunfonds te storten.
De prijs van een jaarabonnement op De As hebben we niet gewijzigd, deze bedraagt 12 gulden. Maar met dat bedrag kunnen niet alle kosten gedekt worden, zodat extra steun naar financieele draagkracht zeer welkom is. Helaas is ònze financieele draagkracht, ondanks een groeiend aantal abonnees, momenteel niet stevig genoeg om het eerder aangekondigde boek met een keuze uit de eerste jaargangen van De As, uit te brengen. Zeer tot onze spijt zal de uitgave op zijn minst nog een tijdje moeten wachten.
Administratie De As.

hankelijk van een willekeurig individueel beleven. Ze worden, en dat is voor de anarchist Kropotkin zeer belangrijk, ook niet door een of andere instantie opgelegd. De rede is autonoom, d.w.z. stelt zichzelf de wet, leidt zijn wet niet uit enig principe erbuiten af, gehoorzaamt aan geen ankele autoriteit dan aan zichzelf. Twee aspekten spreken Kropotkin dus zeer aan: het afzien van gezag buiten de rede om, of dit nu de kerk is, de staat, of enige andere autoriteit; en bovendien de 'wetenschappelijke' fundering van de moraal, d.w.z. het systematies herleiden van een moraalsysteem tot één zeker uitgangspunt.

GERECHTIGHEID EN GELUK

Daarnaast nu meent Kropotkin ook zijn al eerder besproken gerechtigheidsprincipe bij Kant terug te vinden, met name in de tweede inhoudelijke versie van de kategoriese imperatief. Als ik alle mensen mede als doel moet zien voor mijn handelen, betekent dit een gelijkwaardigheid van alle mensen en een afzien van puur eigenbelang. Maar ook in de eerste, formele versie van de kategoriese imperatief ziet hij een aspekt van de gerechtigheid, nl. de objektiviteit: het afzien van het eigen uitgangspunt en het zich op een algemeen, objektief standpunt moeten plaatsen. Tot zover kan Kropotkin nog met Kant meegaan, maar hij wil de gerechtigheid nog verder vullen en gestalte geven. In eerste instantie gebruikt hij daarvoor de 'gulden regel', zoals die al geciteerd is (wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet, òf: wat u wilt, dat de mensen u doen, doet hun desgelijks). Hieruit weet hij konkrete toepassingen te destilleren: mogen we ons tegen een vijandelijke aanval verzetten? mogen we een tiran doden? mogen we uitbuiters onteigenen? Kropotkin beves-

tigt dit alles: op grond van zijn gerechtigheid en de gulden regel meent hij een oplossing te kunnen vinden. Stel dat wij zelf nu eens die binnenvallende vijand, die tiran, of die uitbuiter zouden zijn, dan zouden wij het als juist ervaren, dat wij werden teruggeslagen, gedood en onteigend. Sterker nog: wij zouden dat eigenlijk zelfs willen. Op grond daarvan mag de tegenpartij zo optreden. Dat dit een uiterst dubieuze redenering is, hoeft nauwelijks betoog. De vijand, de tiran, de uitbuiter, mogen dan wel zelf tegen het gerechtigheidsprincipe zondigen, daarmee is de reaktie op hun handelen nog niet verontschuldigd - een bij hen verondersteld besef van ongelijk hebben zou wel eens door hen weggeredeneerd kunnen worden op grond van een andere redelijke rechtvaardiging.
Om deze problemen nu te vermijden, neemt Kropotkin zijn toevlucht tot een volledig onkantiaans principe, dat hij ook nog uit de gerechtigheid meent te kunnen afleiden, maar van een geheel andere orde is: het geluk. Omdat Kropotkin eerst het gerechtigheidsprincipe bij Kant invoert als aanduiding van diens uitgangspunt en daarna uit dat gerechtigheidsprincipe weer het geluk afleidt, valt niet direkt op, welke ommezwaai Kropotkin hier uitvoert. Hij wil nl. op deze manier twee volstrekt tegengestelde uitgangspunten kombineren, nl. het deontologiese en het teleologiese. Als hij dan blijkt hierin niet te kunnen slagen, laat hij toch het eerste weer vallen, en interpreteert het tweede zo, dat hij uiteindelijk bij een naturalisme terecht komt.
Het deontologies uitgangspunt van Kant houdt in, dat hij uitgaat van het redelijk aanvaarde moeten (dei = het moet), van de verplichting, zonder dat met het resultaat of zelfs met het doel van de verplichting rekening wordt gehouden. Als er alleen met de plicht en niet met het doel wordt gerekend, kan ook het geluk geen bepalende faktor zijn, want geluk, hetzij individueel, hetzij kollektief, is altijd een doel waarnaar wordt gestreefd. Het teleologies uitgangspunt daarentegen (telos = doel) houdt uitsluitend rekening met een doel van de moraal, en niet met een verplichting. Een verplichting kan hoogstens afgeleid worden uit een doel, voorzover men vindt dat dit nagestreefd moet worden. Nu is het weer wel mogelijk, zoals uit de laatste opmerking blijkt, om het geluk als een plicht te ervaren - maar helaas is hier het redelijk fundament verloren, met name waar het gaat om de inhoudelijke uitwerking van dat geluksbegrip: ik kan me uitsloven voor wat ik denk dat het geluk van een ander is, terwijl hij zelf steeds ongelukkiger ervan wordt. Met andere woorden: er wordt hier dan duidelijk een psychologiese faktor ingevoerd zonder objektieve geldigheid. Om uit dit probleem te komen, neemt Kropotkin nu zijn toevlucht tot wat hij denkt dat het natuurlijk streven van mensen is. Zo komen we dan uiteindelijk toch in het naturalisme terecht, hetgeen inhoudt, dat de moraal is gebaseerd op de 'natuur'. Zo wordt dan de moraal niet meer op een eigen principe gefundeerd, is niet meer redelijk, niet meer autonoom, niet meer objektief, maar heeft de status van een empiriese theorie met niet meer dan een zekere mate van waarschijnlijkheid. Ook wordt dan de volgens velen ongeoorloofde sprong gemaakt van wat (van nature) is, naar wat behoort te zijn (het kan toch wel zo zijn, dat de natuurlijke situatie ons juist moreel ongeoorloofd lijkt). Het lijkt trouwens vaak zo, dat 'naturalisten' eerst een moreel ideaal hebben, dat ze daarna ter ondersteuning ervan in de natuur menen terug te kunnen vinden. Vonden ze het ideaal

niet terug, dan zouden ze hun naturalisme wel opgeven. Vandaar ook Kropotkins bemoeienis om vooral aan te tonen, hoe wederzijdse hulp en solidariteit overal in de natuur heerst: hij heeft er voor zijn moraalfundament het grootste belang bij om gegevens uit de natuur aan te kunnen halen. Kropotkin zegt het heel ondubbelzinnig, 'dat de natuur ons niet alleen geen leer van het amoralisme, d.w.z. van een onverschillige houding tegenover de moraal, geeft, waarmee een of ander natuur-vreemd principe moest strijden, om het te kunnen overwinnen, maar dat we gedwongen zijn toe te geven, dat de begrippen van goed en kwaad en onze uitkomst bij het 'hoogste goed' aan het leven van de natuur zijn ontleend'.

NATUUR EN EVOLUTIE

Nu heeft dit naturalisme een merkwaardige konsekwentie: juist omdat alleen gekonstateerd wordt, hoe het natuurlijk is (al dan niet terecht), omdat het natuurlijk handelen zelf al goed is, vervalt de moraal en de verplichting die ermee samenhangt. Kropotkin trekt die konsekwentie, in het aangenaam besef, langs andere weg nu ook reden te hebben autoriteiten in de moraal af te wijzen (helaas ook die van de rede zelf...). Hij sluit zich aan bij de negentiende eeuwse filosoof Guyau (die een 'moraal zonder verplichting en sanktie' voorstond) en zegt, dat hij met Guyau afziet 'van elk soort sanktie, van elke soort morele verplichting'. Wij zijn niet bang om te zeggen 'doe wat je wilt, handel waar je zin in hebt' - omdat we overtuigd zijn, dat de enorme mensenmassa, in die mate, waarin ze meer en meer verplicht wordt en zich van de huidige hindernissen zal bevrijden, steeds in een bepaalde voor de maatschappij nuttige richting zal handelen, precies zo, als we tevoren ervan overtuigd zijn, dat het kind op een dag op zijn twee voeten zal gaan en niet op vier, eenvoudigweg daarom, omdat het uit ouders is geboren, die tot het menselijk ras behoren'.
Kropotkin verbindt dan deze 'natuurlijke moraal' met de menselijke evolutie; zoals de natuur en dus ook de mensheid steeds verder gaat, zo ontwikkelt zich ook de moraal. Er zijn voorgangers, die méér doen, dan op dat moment natuurlijk of vanzelfsprekend is - zo bouwen ze aan de moraal van de toekomst. Hoe komen ze daartoe? Kropotkin sluit zich ook hier bij de verklaring van Guyau aan: 'Hun oorsprong is het gevoel van eigen kracht. Het is het overvloeiende leven, dat wil uitstromen'. Als mensen zich zo krachtig voelen, dan kunnen ze het niet meer laten, dit naar buiten toe te uiten. Dat hier de deur open is voor wat door anderen als immoreel wordt ervaren, is duidelijk. Ook dreigt hier, ondanks de anarchistiese kontekst, een elitaire moraal. Niet voor niets heeft Nietzsche gedachten als van Guyau verder ontwikkeld. Kropotkin is zo wel ver verwijderd geraakt van zijn oorspronkelijk uitgangspunt: de gerechtigheid. Ook is op geen enkele wijze meer duidelijk, hoe moraal gefundeerd moet worden, laat staan een anarchistiese.
Toch mogen we Kropotkin om dit alles geen verwijt maken. Hij heeft een poging gedaan uit eenzijdigheden te komen en heeft willen vermijden, dat enige moraal autoritair opgelegd wordt. Ook zijn eigen moraalopvatting brengt hij als niet meer dan een advies. Maar Schopenhauers woord, dat moraal preken gemakkelijk, moraal funderen moeilijk is, wordt ook hier opnieuw bewezen.
Wim van Dooren

KROPOTKIN ALS DENKER OVER STAAT EN RECHT

De staatsopvatting van Kropotkin wordt beheerst door de idee van de machtsstaat; zijn rechtsopvatting door de idee van de rechtsmacht. Daar Kropotkin macht en de institutionele afleidingen ervan verwerpt, komt hij tot een radikaal afwijzen van staat en recht. Onder anarchisten is dit een gebruikelijke gedachtegang en vele latere anarchisten hebben, door zich te beperken tot wat verworpen wordt, ertoe bijgedragen dat belangrijke informatie verloren is gegaan. Het is mijn bedoeling dit voor wat Kropotkin betreft op te diepen en vruchtbaar te maken, om te zien of er een libertaire staats- en rechtsopvatting te ontwikkelen is. Wat ik daarmee voorheb, heeft te maken met mijn streven om het anarchisme als politieke theorie van een bepaalde sociale organisatie uit de verdomhoek van het 'chaoties negativisme' te halen.

De staat is bij Kropotkin een macht boven de maatschappij, die zich bepaalt tot een zeker grondgebied, en zich voordoet als een koncentratie van vele maatschappelijke funkties in handen van weinigen. De staat rust op het beginsel van de centralisatie. De rechtsinstituten die binnen het staatsverband worden opgelost strekken tot verdediging van 'gezag' en 'kapitaal', zodat in dit verband beweerd kan worden dat de wet steeds door een minderheid wordt gemaakt om een meerderheid onder de duim te houden. De staat is zo ook te schetsen als een mechanisme om tot wetgeving te komen. Daarmee doet zij zich tevens voor als politieke aktiviteit om een onder- en bovenschikking van bepaalde klassen te realiseren, of zoals Kropotkin het noemt bepaalde klassen onderworpen te houden aan de overheersing van andere klassen.
Tot zover heb ik een traditioneel anarchistiese kijk op staat en recht omschreven, die ik in dit geval aan Kropotkin ontleen. Kropotkin heeft in zijn omschrijving een zeker verband aangenomen tussen kapitaal (kapitalisme) en staat en recht. Wat hij als staat en recht afwijst is de door het kapitaal bepaalde staat en recht, d.w.z. de staat die de logika van het kapitaal (opeenhoping door uitbuiting) mogelijk maakt én houdt. Onderwerping vormt een van de grondslagen van de kapitalistiese bepaaldheid. Wat maakt dus de kern van het recht uit, vraagt Kropotkin. De idee van de gehoorzaamheid, antwoordt hij. Waar is het de staat om te doen? Alle organen van lagere orde dan de staat die relaties tussen mensen verzorgen aan zich ondergeschikt maken, antwoordt Kropotkin. Met welk doel geschiedt dit alles? Ter verzekering en uitbreiding van de uitbuiting van de arbeidende massa's ten gunste van enkele gepriviligeerde groepen, weet Kropotkin. Wat Kropotkin radikaal afwijst is hetgeen ik onder/bovenschikkingsstruktuur heb genoemd. Met deze konstatering wil ik tevens beweren dat Kropotkin niet ongenuanceerd 'alle' staat heeft verworpen, maar 'bepaalde' staat. Hij heeft de onder/bovenschikkingsverhouding verworpen en aanvaardt de nevenschikkingsverhouding. Hetzelfde valt

op te merken met betrekking tot het recht.

WETTEN

Wanneer Kropotkin naar het burgerlijk recht kijkt, ontwaart hij drie kategorieën wetten die dienen ter bescherming van:
-de eigendom, de regering en de persoon.
Kropotkin onderzocht de werkzaamheid van die wetten, hetgeen hem tot de konklusie voert, dat alle wetten nutteloos en schadelijk zijn. Op zijn argumentatie wil ik nader ingaan.
Bescherming van eigendom. Kropotkin merkt op dat socialisten weten wat daarmee wordt bedoeld: zorgen dat wat wordt afgenomen van de direkte producent (de arbeider) niet straffeloos door hem zal worden teruggenomen. Mocht een arbeider terugnemen wat hem als producent rechtmatig toekomt, dan zal dit diefstal heten, zodat de arbeider inplaats van de ander in de gevangenis terecht komt. Het verzet dat Kropotkin aantekent richt zich tegen bepaalde eigendomsrechten, wat uit een door hem gegeven voorbeeld blijkt. Als iemand met zelfvervaardigd materiaal zelf een huis bouwt en daarin gaat wonen, zal niemand zijn recht op dit huis betwisten. Kropotkin aanvaardt kennelijk een zeker recht, namelijk het recht op eigen produkt. Wat Kropotkin dus in bestaande eigendomswetten afwijst is de inbezitsname door de niet-producent. Om dit onrecht in stand te houden zijn er wetten en strafrechtelijke instituten nodig, om de arbeidende massa's ervan te weerhouden op te eisen wat van hem is. Het moet de massa's in een ondergeschikte positie houden. Dit wordt natuurlijk niet alleen d.m.v. een strafrechtelijk systeem uitgeoefend. Het ondergeschikt-zijn wordt door het hele kulturele systeem (school, universiteit, kerk) geleerd. Bij kinderen wordt begonnen, door ze op scholen stompzinnig te maken door ondermeer in te leiden in de studie van het 'Romeinse recht'. Wat hieronder verstaan mag worden is bij de anarchist Landauer, een tijdgenoot van Kropotkin, te lezen: het betreft een samenstel van romeinse handels- en woekergeest, kapitalisties individualisme en slavenrecht gebaseerd op het principe van het ceasarisme, d.w.z. de door God ingestelde overheid dient als onaantastbaar te worden erkend. De studie in dit soort zaken zal de jonge mensen tam maken. Zij zullen daarmee beroofd worden van elke neiging tot opstand, en tevens behept worden met achting voor de staat en diens regeerders en minachting voor geregeerden. Zij zullen de bestaande maatschappelijke verhoudingen niet ter diskussie stellen en niet vreemd op kijken als de helft van de wetten geen ander doel blijkt te dienen dan een onrechtmatige eigendomsvorm te beschermen.
Bescherming van de regering. Kropotkin kan hier kort over zijn. Veel van wat over eigendomswetten is gezegd, geldt ook voor de wetten die een bepaalde regering mogelijk moet maken. Dit ziet hij samenvallen in het (moderne) staatsrecht, dat als een kompleet arsenaal wetten wordt gezien om de representatieve demokratie te beschermen. De kern van zo'n demokratie is met macht het bestaan te beschermen van de priveleges van de bezittende klassen (aristokratie, geestelijkheid en handelaren). Het gaat hier dus om wetten die de eigendomsrechten in een groot verband geldend maken, door te zorgen dat de geëigende regeringsvorm blijft bestaan.
Bescherming van de persoon. Kropotkin bepaalt zich hier in het bijzonder tot het strafrecht en onderdelen van het strafrechtelijk apparaat (gevangenissen). De wetten die dit regelen vindt hij een belang-

rijke kategorie. Immers, als we al over wetten denken, dan geldt dit in het bijzonder met betrekking tot het bestaan van het recht als absoluut noodzakelijk ten aanzien van de handhaving van de veiligheid in onze maatschappij. Dit rechtvaardigt de vraag waardoor en door wie die maatschappij eigenlijk onveilig wordt gemaakt?. In de meeste gevallen luidt het antwoord hierop, dat dit vooral door aanvallen op de persoon geschiedt, ingegeven door het verlangen naar het willen bezitten van andermans rijkdom. De oplossing van het vraagstuk, die Kropotkin voorstelt, is even voor de handliggend als simpel: schaf de private eigendom af en op de dag dat je dit doet zal deze vorm van misdaad verdwijnen.
Een dergelijke opmerking is koren op de molen van hen die het anarchisme willen bestrijden. Kijk eens wat een simpele zielen die anarchisten, zullen zij schamper opmerken. Indien Kropotkin werkelijk zo naïef was om dit letterlijk zo te menen, en hij het niet als een agitatoriese opmerking heeft bedoeld, dan lijkt nauwelijks verweer mogelijk tegen zulk geschamper. De zaak ligt evenwel anders. Socialistiese juristen en kriminologen die een miljeutheorie in het strafrecht aanhingen, meenden het verband aan te kunnen tonen tussen de gesteldheid van de ekonomies-maatschappelijke omgeving (kortweg 'miljeu') en het zich voordoen van bepaalde vormen van misdaad (zie verder De As no. 17). Kropotkin heeft die opvatting in één sloganachtige zin samengevat. Daarnaast betoogde hij dat mensen die gewelddadig delikten plegen, zich niet door wetten laten weerhouden. Ook strengere wetten zouden het aantal geweldsmisdrijven niet laten afnemen, terwijl minder (strenge) wetten het aantal geweldsmisdrijven ook niet zouden doen toenemen. Modern kriminologies onderzoek lijkt die stelling te bevestigen. Een voorbeeld ontleen ik aan een onderzoek van enige jaren geleden in de Verenigde Staten. Onderzocht werd of, door de zwaardere maximum straffen op verkrachting, het aantal verkrachtingen daadwerkelijk afnam. Het onderzoek wees uit dat dit niet het geval was. Hierbij is het vermeldenswaard dat het aankaarten van de zwaardere strafbaarstelling voor verkrachting plaatsvond rond 'n moment van komende verkiezingen. Het moet niet uitgesloten worden geacht dat sommige partijen politieke munt wilden slaan uit het feit dat zij voorstanders van een dergelijke verzwaring waren. Strengere straffen beoogden dus niet het aantal verkrachtingen te doen afnemen, maar om bepaalde partijen aan zetelwinst te helpen. Langs deze weg zou men kunnen betogen dat prakties alle opgesloten veroordeelden politieke gevangenen zijn, welke opvatting men bij Mitford gehuldigd ziet. Zeker is dat niet moet worden uitgesloten dat bepaalde opvattingen over strafrecht overeenkomen met een bepaalde politieke kleur. In dit licht hoort de afwijzing van het strafrecht door Kropotkin te worden gewaardeerd. Met andere woorden, diens strafrechtsopvatting fundeert zich in diens ekonomiese opvatting, waarmee een bepaalde organisatieopvatting overeenkomt. Daar ga ik verder op door.

SOCIALE STABILITEIT

Het kiezen van vorenbedoelde invalshoek om het strafrecht te bekijken én af te wijzen, ontheft degene die afwijst niet van zijn plicht om te omschrijven wat hij dan wel wil. Dit geldt overigens ook voor de andere rechtsgebieden en evenzeer t.a.v. de afwijzing van de staat. Laten we aannemen dat diefstal en geweldsdelikten, door de fundamenteel gewijzigde ekonomiese verhoudingen niet meer voorkomen. Laten

we vervolgens aannemen dat er wordt besloten alle strafrecht en strafrechtsapparaten op te doeken. Hoe wordt dan gedacht over de vraag naar bescherming tegen omverwerping van de opgezette sociale organisatie? Dit lijkt mij een serieuze vraag van Russell, die ik wil herformuleren tot: hoe hou je een anarchistiese sociale organisatie effektief? Om hier antwoord op te geven ga ik eerst ruim een halve eeuw terug in de geschiedenis. Het bleek dat in het revolutionaire Duitsland van 1918/19 de radikale radenrepublieken, ondanks het bestaan van soldatenraden, niet bij machte waren in hun gebied de orde te handhaven. Daarvan maakte de reaktionaire rijksregering gebruik om met behulp van het leger die radenrepublieken te onderwerpen.
Dit trieste verslag doe ik, om begrip te wekken voor de ernst van de vraag naar het effektief houden van de anarchistiese sociale organisatie. Die vraag is niet te ontwijken met een vaak gegeven antwoord, dat eerst een socialistiese ekonomie moet zijn gevestigd. Want dat werpt een vraag terug: hoe wordt die socialistiese ekonomie dan gevestigd? Het eerste antwoord is overigens ook bij Kropotkin te vinden, waar hij zegt: een nieuwe politieke organisatievorm moet noodzakelijk overeenkomen met een nieuwe ekonomiese organisatievorm. Hierbij dient te worden aangetekend dat Kropotkin vindt dat beide verandering in gelijke mate hand aan hand plaats moeten hebben, of die verandering nu onmiddellijk ('revolutionair') of langzamerhand ('evolutionair') wordt ingezet. Kropotkin sluit een evolutionair ingroeiën in een nieuwe situatie niet uit; integendeel zou ik zeggen, als hij spreekt over fasering van de revolutie. De eerste fase van de revolutie dient de vrije ontwikkeling mogelijk te maken naar volgende fasen, reden om zich te verzetten tegen elke regering die zich als plaatsvervanger voordoet van die revolutie. Die regering, aldus Kropotkin, zal onvermijdelijk konservatief zijn en de revolutie tot stilstand brengen. Kropotkin ziet het als de plicht van socialisten de volkskrachten te ontwikkelen, die het oude systeem vernietigen en tegelijk de nieuwe maatschappij scheppen. Ook op deze wijze gezien hebben anarchisten geen Trotsky nodig om inzicht te verwerven omtrent het feit, dat het onmogelijk is de massa's te vervangen, wat een juiste gedachte is van Trotsky. Anarchisten wisten dit al vóórdat Trotsky met zijn kameraden de Russiese Revolutie verstikten en het anarchisties verzet in de Oekraine in bloed smoorden, m.a.w. toen zij dachten dat ze de massa's wél konden vervangen. Bovendien hebben anarchisten geen Lenin nodig om hun gedachten over overgangsvormen te bepalen, waar Kropotkin, sprekend over de faseringen in de revolutie, het kollektivisme als overgangsvorm van de eigendom (van private naar gemeenschappelijke) ziet met als doel het kommunisties-anarchisme.
Aan de hand van het bovenstaande meen ik duidelijk te hebben gemaakt dat anarchisten niet om organisatieproblemen heen kunnen, en ook niet om de vraag hoe zij hun organisatie effektief houden, dus hoe deze werkbaar (dat deze verder gelegen doelen zal bereiken) blijft. Bovendien leg ik het voorgaande zo uit, dat Kropotkin voor dit effektief houden niet in eerste instantie naar het strafrecht zal grijpen, los evan van de vraag óf hij er wel naar zou grijpen.

SOCIALE ORGANISATIE

In de nieuwe maatschappelijke organisatie zal sociale stabiliteit geen verworpen notie zijn, zo stel ik mij voor. Als dit een juiste

voorstelling is, zal antwoord op de volgende vraag gegeven moeten worden. Zal de sociale stabiliteit resultante zijn van centrale dwang of van autoritaire eenheid, óf zal ze resultante zijn van een veelheid van gerechtvaardigde tot maatschappelijke krachten gebundelde wensen? Kropotkin zou stellig tot het laatste besluiten. Waarom durf ik dat te opperen? Ten eerste omdat deze allerhande vormen van centralisatie verwerpt, wat ik reeds in het begin van dit betoog heb gesteld. Ten tweede omdat hij tegenover het denkbeeld van de territoriale centralisatie van funkties de onafhankelijkheid van elke lokaliteit en van elke groepering samengesteld als sociale funktie, stelt.

Kropotkin legt nadruk op lokale aangelegenheden, omdat vele mensen daar direkt belang bij hebben. In de gemeente, meent hij, is veel gelegenheid te ontdekken voor kollektivistiese propaganda; bovendien is ze een machtig wapen tegen de staat. Dat centralisten, als sociaaldemokraten en marxisten-leninisten van huis uit zijn, dit ook zagen en dáárom dit wapen geheel van zijn potentie hebben trachten te beroven, doet niets af van dat wat ik wil beweren. Ik wil immers laten zien welk type maatschappijorganisatie Kropotkin voor ogen had, waarvan hij aan het eind van zijn Gedenkschriften van een revolutionair de balans opmaakt. De gemeentelijke socialistiese beweging noemt hij een van de faktoren die in positieve zin hebben bijgedragen tot verspreiding van de idealen. "Ook durf ik er wel bijvoegen, dat de rusteloze propaganda der kleine groepen anarchisten tot verbreiding der denkbeelden van vrijmaking van heerschappij, individuele rechten, plaatselijk zelfbestuur en vrije overeenkomst de twintig jaar geleden heersende begrippen van staatsvoogdijschap, centralisatie en tucht op zulke wijze heeft bijgedragen dat wij ons bewust zijn onze tijd niet verspild te hebben".

Kropotkin heeft zich nooit beperkt tot een enkele gemeente evenmin als hij dit deed tot een enkele arbeidsgemeenschap. Het federeren, ontleend aan Proudhon, zat hem in het bloed. Er moesten 'federaties van kommunes' en 'federaties van arbeidsgemeenschappen' komen, dit alles zodanig gegroepeerd dat er sprake was van een dubbele interkommunale verbinding, gelijk Buber dit noemt.

Indien iemand uit is op het tegendeel van sociale stabiliteit, dan is het onvoorstelbaar dat hij een dergelijke sociale organisatie aanbeveelt. En wanneer als basis van de sociale organisatie de sociale funktie van de autonome gemeentes en arbeidsgemeenschappen wordt genomen, dan ligt het niet voor de hand om een gecentraliseerde oppermacht toe te staan. Hieruit besluit ik dat Kropotkin, indien hij sociale organisatie zegt óók sociale stabiliteit zegt, die resultante is van een veelheid van maatschappelijke krachten. En niet zo maar krachten of losgeslagen krachten, maar socialisties georiënteerde krachten, m.a.w. de onverzoenlijke tegenstellingen worden als te overwinnen verondersteld.

LIBERTAIRE ORGANISATIE

Waarom was het nodig hier zo uitvoerig op in te gaan? Wel, ten eerste wilde ik laten zien welke staatsopvatting Kropotkin verwierp, en ten tweede wilde ik laten zien welke hij aanhing. Alleen wat dit laatste betreft wordt het moeilijk om van staat te spreken omdat in de anarchistiese traditie het woordje staat alles bevat wat door hen wordt verworpen. Laat ik toch een poging wagen mijn gebruik ervan te recht-

vaardigen. Een ieder zal zich er in kunnen vinden wanneer ik stel dat Kropotkin de machtsstaat verwierp. We zagen ook dat hij een zekere sociale organisatie aanhing, die misschien 'radenrepubliek' is te noemen, of mogelijk 'vrijstaat'. Zowel met het woord radenrepubliek als vrijstaat zit ik terminologies in de sfeer die staatsrecht wordt genoemd. Wat het woord vrijstaat betreft grijp ik terug naar de op Kropotkin geïnspireerde Kabouterbeweging van enkele jaren geleden (de Oranje Vrijstaat). Het komt mij als gelukkig voor indien er tevens aansluiting te vinden is met de anarchistiese beweging waar die op een langere geschiedenis kan bogen. Die is te vinden door het woordje 'vrij' zijn internationale schrijfwijze te hergeven en van 'libertair' te spreken. Daarmee wordt teruggegaan tot 1898 toen in Spanje werd voorgesteld het woordje 'anarchisties' te vervangen door 'libertair', omdat in Spanje alle anarchistiese propaganda verboden was, zo deelt Brenan mee. In plaats van 'vrijstaat' stel ik voor 'libertaire staat' te hanteren. De term 'libertaire staat' verwijst naar de dubbele interkommunale verbinding van federaties van gemeentes en federaties van arbeidsgemeenschappen. Zo vreemd is dit gebruik overigens ook weer niet wanneer men zich er rekenschap van geeft dat de anarchisten bereid zijn een term als libertaire organisatie te gebruiken.

In de libertaire staat zijn twee nivo's van zelfbestuur ondergebracht (zie De As no. 25) Het ene, het 'gemeentelijke' of 'politieke' nivo beheert in het algemeen. Het behandelt namelijk de vraag: wat moet er geproduceerd worden? Het andere, 'arbeids-' of 'ekonomies' nivo regelt die produktie. In het eerste geval kunnen we van een 'beheersrecht' spreken, in het tweede geval van een 'gebruiksrecht'. Het beheersrecht wordt uitgeoefend door een door de hele bevolking gekozen orgaan, waarvan de leden direkt zijn terug te roepen, en waar van sterk ontwikkelde vormen van burgerinitiatief sprake is. Het gebruiksrecht rust in handen van de arbeidersraden. Wanneer ik aan deze konstruktie, die berust op de vrije overeenkomsten die mensen met elkaar aangaan, nog vormen van processueel handelen (bijv. het optreden van een scheidsrechter) toevoeg, dan zou ik, om terminologies afstemming te bereiken spreken over een 'libertaire rechtsopvatting' naast een 'libertaire staatsopvatting'.

Ik besef dat sommige anarchisten tenminste hun wenkbrauwen zullen fronsen. Een anarchist die niet afwijzend spreekt over staat en recht? Dat is geen anarchist; of hij weet niet wat 'ie zegt. Dit zullen sommige anarchisten denken. Maar als Kropotkin nu eens zo iets geopperd heeft? Ik wil niet beweren dat Kropotkin gesproken heeft in de termen die ik voorstel te hanteren. Maar hij heeft wel het volgende gezegd: in de rechtswetenschap (..) heeft het anarchisme zich reeds een plaats veroverd. Als de anarchist Kropotkin op deze manier het anarchisme in verband brengt met rechtswetenschap, moet hij iets positiefs bedoeld hebben te zeggen ten aanzien van de rechtswetenschap. Dit duidt er tenminste op dat Kropotkin niet bereid was van te voren alles wat met rechtswetenschap te maken heeft te verwerpen. Positief vond hij dat in de rechtswetenschap datgene een plaats veroverd had wat hij aanhing (een aan de natuurwetenschappen ontleende induktief-deduktieve methode en een anti-metafysiese opvatting; voor wat ik wil betogen is het niet van belang te weten wat die termen betekenen). Indien Kropotkin dit ten gunste van de rechtswetenschap weet te vermelden, waarom zou het dan verboden zijn om meer gunstige dingen over de rechtswetenschap te zeggen, bijvoorbeeld om-

dat je daarvan zelf de inhoud bepaalt? Gebruik ik de woorden staat en recht in kombinatie met libertair, dan beoog ik daarmee tot uitdrukking te brengen de ontwikkelde dubbele interkommunale verbinding aangevuld met procedureafspraken voor het geval er bij de uitvoering of interpretatie van de vrije overeenkomst iets misgaat.
Nog zie ik anarchisten die hun ogen niet kunnen geloven. Neem eens aan dat Kropotkin voorstelt bij de machtsovername een provisorium voor voeding en huisvesting te vormen. Zegt hij daar niet mee dat het gaat om het instellen van een voorlopig bestuur, dat zich met deze kwesties bezighoudt? En waarom zou Kropotkin zo'n provisorium voorstellen? Om een doelmatige en planmatige produktie tot stand te brengen, die aan iedereen levensmiddelen, huisvesting en kledij verzekert. Welnu, dit alles stelde Kropotkin wel degelijk voor! Hoe kan doelmatig en planmatig worden gewerkt zonder enige vorm van sociale organisatie die bij gebrek aan sociale stabiliteit ineffektief is? Het antwoord op die vraag loopt uit op de erkenning dat het onvermijdelijk is een libertaire organisatie op te zetten. Wanneer die organisatie enige omvang aanneemt, noem ik die libertaire staat. Dat deze vorm van maatschappelijk leven niet zijn uitdrukking kan vinden in een centraal bestuur, hoogstens pas dan wanneer de massa bij de nieuwe opbouw, die overal gelijktijdig plaats heeft, deze vormen bepaalt, hoef ik niet te zeggen. Kropotkin zegt het namelijk zelf!
En om de zaak nu kort te besluiten. Eerst wanneer deze zaken zijn geregeld, en er alsnog vormen van menselijk gedrag bestaan, die een rustig verloop van het samenleven ernstig verstoren, pas dan zal moeten worden bezien hoe op een libertaire wijze kan worden gereageerd op dat gedrag. Het strafrechtelijk ingrijpen verschijnt langs deze weg als een sekundair probleem ten opzichte van de problemen die opgelost moeten worden om van een kapitalistiese in een socialistiese ekonomie te geraken. En juist om die reden is het van groot belang een libertaire staats- en rechtsopvatting te ontwikkelen, waarin enerzijds aan de orde moet komen hoe we op libertaire wijze in de socialistiese ekonomie geraken, en hoe we anderzijds die orde voor terugval kunnen behoeden.
Thom Holterman

Gebruikte literatuur:

-Brenan G., Het spaanse labyrinth; Amsterdam, 1947. -Buber M., Paden in utopia; Utrecht, 1972. -Holterman Th., Recht en staat, kritiek op burgerlijke finkties; Groningen, 1977. -Kolb E., Die Arbeiterräte in der deutschen Innenpolitik 1918/19; Düsseldorf, 1962. -Kropotkin P., The state, its historic role; London, 1973 (o.t. 1897). Gedenkschriften van een revolutionair; Gorkum, 1902. De moderne wetenschap en het anarchisme; Den Haag, 1904. De moderne staat; Amsterdam, z.j. Law and authority; in de bundel Patterns of anarchy; ed. L.I. Krimerman en L. Perry; New York, 1966. -Landauer G., Revolution; Berlin, 1974 (o.t. 1907). -Libertarian League; Toward anarchism; New York, 1965, no. 50. -Mitford J., Für die Abschaffung der Gefängnisse; Westbevern, 1977. -Nettlau M., Geschichte der Anarchy; Glashütten im Taunus, 1972 (o.t. 1927). -Russell B., Roads to freedom; London, 1966; (o.t. 1918). -Schwartz B., The effect in Philadelphia of Pennsylvania's increased penalties for rape and attempted rape; in The journal of criminal law, crimonology and political science; Vol. 59, 1968.

KROPOTKINS OPVATTING OVER MISDAAD EN STRAF

Kropotkin's geschrift In Russian and French prisons *is een bundel artikelen die hij voor het engelse blad "Nineteenth Century" schreef. Hij beschrijft hierin zijn ervaringen tijdens zijn eerste gevangenschap in St. Petersburg (1874-76) en geeft een historisch overzicht van de situatie in de strafkampen in Siberië. Later vulde hij dit aan met zijn ervaringen uit de tweede gevangenschap, ook wegens opruiing, in de cellen van Lyon en het toen franse Clairvaux (1882-86). Uitvoerig gaat hij in op de morele, geestelijke en soms ook lichamelijke ontwrichting die ons strafsisteem teweegbrengt, waarna de vraag gesteld wordt of gevangenissen nodig zijn. Het antwoord is neen. Het boek kwam in Londen uit, in 1887. Schocken Books (New York) zorgde voor een herdruk in 1971 met een voorwoord van Paul Avrich. Hij merkt terecht op, dat Kropotkins kritiek en analyse nog niets van hun betekenis verloren hebben. Eerder al had Kropotkin in twee jeugdartikelen (Prisons; Law and authority) het strafstelsel aan de kaak gesteld. Nog eerder was het feit dat de tsaar zijn krities eindverslag over de situatie van de gevangenen in de siberiese strafkampen volstrekt afwees, reden voor Kropotkin om uit diens dienst te vluchten. Hij dook in Zürich weer op. Kropotkins boek is een van de klassieke boeken over de samenhang van misdaad-maatschappij-straf. Van de andere zou ik willen noemen* Prison memoirs of an anarchist *(1912) van Alexander Berkman,* Authority and delinquency in the modern state *(1950) van Alex Comfort, en het werk van Clara Meijer-Wichmann (zie De As nr. 17).*

Alle misdrijven, zegt Kropotkin, die ontstaan uit honger, armoede, werkloosheid en die tot misdrijf verklaard worden omdat het strafrecht het eigendomsrecht en daarmee de bestaande maatschappelijke ordening beschermt, hangen ten nauwste met het maatschappelijk sisteem samen. Gevangenissen zijn de plaatsen waar meestal zij worden gekerkerd, wier ellende door de maatschappij niet werd opgeheven. Dan worden zij in een toestand van menselijk lijden gebracht door een sisteem van vrijheidsberoving en vernedering om hen dociel te maken. Hun gevangenschap werkt even ontwrichtend op hun gezin en de relaties naar buiten. Dit soort "misdrijven" is blijvend, zolang het maatschappelijk sisteem niet grondig wordt omgespit. Hetzelfde geldt voor geweldsmisdrijven die samenhangen met de geest van geweld en onderdrukking die van de staat en de burgerkultuur zelf uitgaat. Misdrijven, die wij eventueel terug kunnen brengen tot anti-sociale krachten in een mens zelf kunnen uiteraard zeker niet door een strafsisteem bestreden worden. Konklusie: wij zitten met een strafsisteem en een strafbeleid dat op foute uitgangspunten berust, en dat de gestelde doeleinden bovendien niet eens kan waarmaken: het schrikt

niet af, het beschermt niet, het verbetert niet. Wèl wekt het haat en recidive.
De amerikaanse Jessica Mitford wijst er in haar brochure over de afschaffing van gevangenissen (Pandora Verlag 1976) op, dat een experiment in Massachusets dat oktober 1969 startte, een antwoord zou kunnen geven op de vraag of de kriminaliteit zou stijgen als de gevangenissen werden gesloten. Jerome Miller halveerde in de eerste twee jaren van zijn ambtsperiode als minister van jeugdzaken de bevolking van de strafinrichtingen van jongeren en in 1972 werd dit aantal weer teruggebracht tot beneden de honderd. Zijn motivering: elke gedetineerde kost ons 10.000 dollar per jaar, en het heeft geen zin nog meer geld in het strafbeleid te pompen, want elke hervorming hier wordt tenietgedaan door de buitenwereld. We kunnen het geld beter gebruiken voor zakgeld, studietoelagen, werkloosheidsuitkering, goede woongemeenschappen met goede begeleiding en hulp. De groep van 100 bestond deels uit geestelijk gehandikapten die in de gevangenis niet thuishoren, deels (40 à 50) uit jongens die voor zichzelf en anderen gevaarlijk kunnen worden. De konseptie van een gevaarlijke 10% is m.i. erg griezelig, maar het gaat in dit experiment ook om zaken, die niet één-twee-drie opgelost kunnen worden. Een neveneffekt van de sluiting van de jeugdgevangenissen was, dat het tot medio 1972 niet mogelijk was om passend werk te vinden voor de vroegere bewakers(bewaarders), en dat deze ook niet geschikt bleken om eventueel op te treden als pleegouders, of begeleiders. Een rapport van 1973 meldde dat in de voorgaande jaren de jeugdcriminaliteit niet gestegen was, en dat onder de jongeren die aan de projekten deelnamen de gewelddadigheid duidelijk was afgenomen. Miller vindt dat logies, want de instituten brengen zelf geweld voort en de kinderen eruit halen betekent het ontspannen van de atmosfeer. Onder de vrijgelatenen bevonden zich 5 jongeren die voor moord veroordeeld waren, en talrijke voor gewapende roofovervallen. Zij leven in open woongemeenschappen, op basis van vrijwilligheid. Dwanginrichtingen geven geen antwoord op hun problemen, zegt Miller. Zij zijn het meest gebaat met extra hulp en aandacht, het liefst van mede-studerenden of collega's van het werk. Dezelfde gedachten vindt men bij Kropotkin.

Dit sluit ook goed aan bij het werk van Comfort, die erop wijst dat we er met het omwentelen van het maatschappelijk produktiesisteem alleen nog niet zijn: dan plakken we hooguit een nieuw sisteem tegen een bestaand kultuur- en taboesisteem. In dit geval dus een andere benadering van straf en misdaad, geplakt op een kultuur die niet toe is aan een humane benadering van mensen, laat staan gestraften. De tegenstander van een ingrijpende revolutie, stelt Comfort, is niet de menselijke natuur, maar de noodzaak om bij grondige omwentelingen in alle deelsistemen de denk- en gedragspatronen die in mensen ingebakken zijn te wijzigen. Daarbij mag de invloed van de opvoeding niet onderschat worden, want als kind krijgen we voorgeschoteld wie en wat normaal is en wie en wat ziek is. Omgekeerd is het ook zo, dat grondige maatschappelijke veranderingen vooraf worden gegaan door langdurige kulturele processen in de maatschappij. Kropotkin wijst daarbij op de afschaffing van de slavernij, die velen niet voor mogelijk hielden en, op het afschaffen (door Pinel) van de ketenen en het rigoreus regime in de inrichtingen voor "geesteszieken", waarbij ook velen hun hoofd schudden. Waarom dan niet geloven in de mogelijkheid van afschaffing van gevangenissen? Maar dan niet zo, zegt Kropotkin, dat

mensen in de toekomst door een nog meer vrijheidsberovend sisteem van psychologiese en psychiatriese "deskundigen" worden "opgevangen": als mensen hulp nodig hebben moet dat niet van justitie uitgaan.
Pogingen tot ont-institutionaliseren van maatschappelijke instellingen, in ieder geval ook het pleiten daarvoor, treft men momenteel aan binnen de gezondheidszorg, het onderwijs en het strafbeleid. Nederland kan bogen op een aantal kriminologen (zie het kongresverslag "Terreur", Ars Aequi-Utrecht, 76), die pleiten voor een volstrekt andere benadering van "misdaad" en misdadiger. We kunnen deze andere benaderingen als anarchisties aanduiden, voorzover zij trachten de sociale verandering te zoeken weg van het centralisme, weg van het geinstitutionaliseerde en zoekende naar de direkte betrokkenheid met de ander die in een leer- en/of hulpsituatie zit. (In Nederland is in 1957 een experiment begonnen met een open gevangenis voor geselekteerde gedetineerden met een korte straftijd en/of voor hen die nog enige maanden van hun vrijlating af zijn. Ook is een begin gemaakt, sinds 1964 met strafuitvoering tijdens weekends in bepaalde maatschappelijke gevallen).
Als Kropotkin zich in het laatste hoofdstuk van zijn boek afvraagt wat voor hervormingen er mogelijk zouden zijn in ons strafsisteem en strafbeleid dan komt hij tot de slotsom dat er geen zinnig woord over te zeggen valt, want heel het strafsisteem berust op een verkeerd fundament en heeft foute uitgangspunten. We moeten strijden voor een maatschappij, waarbij voor ieder vervulling in zijn werk mogelijk is, waarin wij onze kinderen met respekt voor anderen opvoeden, en waarin de beginselen van de wederzijdse hulp ook moeten gelden voor hen die om wat voor reden ook uit de boot zijn gevallen. Meestal liggen hier langdurige processen achter, die verscholen bleven, tot deze zich meer naar een climax toewerken. Vooral dus géén rechters, géén strafwetten. Vele hervormers zoeken in het verzachten van heel dat instrumentarium van de strafuitvoering. Anderen ijveren voor een mondiale organisatie van gevangenen, opdat gedetineerden het recht krijgen wantoestanden zonder risico aan de kaak te stellen. Het is de "prisoners Union" in San Francisco die pogingen daartoe bundelt.
Het is duidelijk dat men in de Bondsrepubliek andere opvattingen heeft over misdaadbestrijding. Een grote meerderheid is nog ver verwijderd van elk inzicht in de relatie van maatschappelijke orde, misdaad en straf, nog verder van de erkenning dat de gewelddadigheid van heel ons strafrechtsisteem (gelegaliseerde terreur) samenhangt met de "kriminaliteit" van hen die er het slachtoffer van werden dan wel zich er tegen verzetten, en nog verder weg van de stelling van Mitford dat alle gevangenen in feite politieke gevangenen zijn.
In plaats van het opheffen van het strafprincipe en de bereidheid om te luisteren wat anderen, minderheden, willen, zoeken onze oosterburen het in een verscherpen van strafprincipes en het ontketenen van een heksenjacht op kritici.
Simon Radius

Literatuur:

Helmut Ordner en Reinhard Wetter - Gefängnis und Familie (K. Kramer); K.H. Roth e.a. - Autonomie nr. 5 (politieke processen Otto, Sauber, Roth) (Trikont); Herbert Read - Chains of freedom (in: Anarchy and Order - Souvenir Press, München); G.R. Bach en H. Goldberg - Geen angst voor agressie (Boom, Meppel); E. Fromm - De angst voor vrijheid (Bijleveld, Utrecht).

KROPOTKINS GESCHRIFTEN

Stefan Zweig heeft in zijn mémoires De wereld van gisteren, het tijdperk van vóór de eerste wereldoorlog "de wereld van de zekerheid" genoemd. Met deze beide uitdrukkingen, een wereld van gisteren en van de zekerheid, is Peter Kropotkin (1842-1921) "geplaatst". De wereld van gisteren omvatte het tijdvak 1871-1914, tussen de Frans-Duitse oorlog (en de Commune van Parijs) en de eerste wereldoorlog (met de russiese revolutie). De langste periode van -betrekkelijke- vrede die de -europese- wereld sedert de franse revolutie gekend heeft. Met een beetje generalisering kan je zeggen: alles stond nog vast en op zijn plaats, tot en met de tegenstanders van de bestaande orde. Ik zou het de tijd van de grote K's willen noemen: Kroon, Kerk en Kapitaal gingen samen, en Kazerne en Kroeg ondersteunden hun macht, evenals Kinderkamer, Keuken en Kraambed, waar de vrouw haar plaats had. En in de strijd die tegen de 3 - of 5- K's werd gestreden, kregen twee K's de meeste bekendheid: Karl Kautsky, die voor de marxisten de uitlegger van de leer van de meester werd, en Kropotkin, die de bekendste, beroemdste, meest gelezen en vruchtbaarste anarchistiese schrijver werd. Men heeft Kautsky verweten dat hij Marx verabsoluteerd en gedogmatiseerd had, Kropotkin dat zijn anarchisme veel te optimisties en te naïef was. De verwijten zijn niet onjuist maar een betere karakteristiek is: marxisme resp. anarchisme van de zekerheid.

Het uiterlijk van het werk is al kenmerkend. Bakoenin maakte nooit een boek af, Marx slaagde er niet in Das Kapital te voltooien. Kropotkins boeken vormen steeds een gaaf en afgerond geheel, en zij vullen elkaar aan. Gezamenlijk vormen zij een monument. Misschien is hij zelfs de anarchist die het omvangrijkste oeuvre op zijn naam heeft staan, al zou hij hierin best overtroffen kunnen zijn door Max Nettlau, P.J. Proudhon en enkele Spanjaarden. Maar onovertroffen is de invloed die het werk van Kropotkin heeft gehad. Hij is de meest gelezen en meest vertaalde en verspreide anarchistiese schrijver. Peter Kropotkin bepaalde het gezicht van het anarchisme in die "wereld van gisteren", tussen 1871 en 1914. Hij belichaamde ook de kontinuïteit ervan na de ondergang van het anarchisme in de jaren '80 en '90. De door of mede door hem opgerichte tijdschriften (Le Révolté, 1879-87, La Révolte, 1887-94, Les Temps Nouveaux 1894-1914, en het nog steeds bestaande Freedom vanaf 1886), namen in de anarchistiese wereld de plaats in van een internationale organisatie.

In 1896 voltooide Max Nettlau zijn Bibliographie de l'Anarchie. Hierin is een hoofdstuk van 15 pag. aan de werken van Kropotkin gewijd. Van Aux Jeunes Gens worden uitgaven vermeld in de volgende talen: frans, italiaans, spaans, portugees, roemeens, duits, engels, nederlands, deens, noors, tsjechies, pools, bulgaars, grieks, en een -illegaal- in het russies. Nettlau voegt er aan toe dat zijn lijst

van een veertigtal uitgaven verre van volledig is en dat het de meest vertaalde anarchistiese brochure is. Andere werken van Kropotkin waren toen al in het jiddies, armeens en japans verschenen. De in 1970 gedrukte katalogus van het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis bevat ruw geschat een duizend verschillende uitgaven van en over Kropotkin.
Toch is er nooit een systematiese poging gedaan om de volledige geschriften van Kropotkin op wetenschappelijke wijze uit te geven. Behalve de kolossale omvang van het werk is er ook de moeilijkheid dat er nog veel van Kropotkin in Russiese archieven moet zijn dat (nog) niet toegankelijk is. Veel dokumenten waren aanwezig in het Kropotkinmuseum dat na zijn dood werd ingericht en door zijn weduwe Sophie tot haar dood in 1938 werd beheerd. Daarna werd het gesloten. Het feit dat zijn hoofdwerken zo sterk verspreid en zo veel gedrukt zijn maakt een "totaaluitgave" natuurlijk ook niet erg "lonend".
Ook de korrespondentie van Kropotkin is nooit systematies verzameld en in boekvorm verschenen, en het aantal goede boeken over hem is uiterst gering. Wel heeft zijn geestverwant N. Lebedev na de russiese revolutie een serie van de voornaamste werken van Kropotkin gepubliceerd en nog in 1932 de briefwisseling tussen Peter Kropotkin en zijn broer Alexander. In China is na 1945, eveneens een aantal werken van Kropotkin in een serie uitgegeven. Zijn chinese vertaler is Li Pei Kan. Deze gebruikt het pseudoniem Pa Chin (ontleend aan Bakoenin en Kropotkin) en hij was een zeer populaire schrijver van romans die doortrokken waren van de geest van Kropotkin.
De belangrijkste boeken waarin Kropotkin, die direkt in het frans en het engels schreef, zijn anarchistiese opvattingen weergaf zijn de volgende: Paroles d'un Révolté (Woorden van een opstandeling, 1885), en La conquête du Pain (De verovering van het brood, 1892), twee sterk op de direkte propaganda tegen staat en kapitalisme en voor de revolutie gerichte boeken. Fields, Factories and Workshops (Landbouw en industrie) uit 1899 houdt zich met de inrichting van de maatschappij na de revolutie op anarchistiese grondslag bezig, en bepleit o.a. decentralisatie en kleinschaligheid met behulp van de moderne techniek. Modern Science and Anarchism (De moderne wetenschap en het anarchisme), in 1901 in het russies en in 1912 in het engels verschenen, tracht aan te tonen dat de wetenschap en het anarchisme elkaar bevestigen. Mutual Aid (Wederkerige hulp) verscheen in 1902 en wordt wel als Kropotkins hoofdwerk beschouwd, althans als zijn meest originele. Het is een aanval op het Darwinisme en stelt naast en tegenover de strijd om het bestaan van allen tegen allen, het wederkerig dienstbetoon, de vrijwillige samenwerking, als "faktor in de evolutie" zowel in het dierenrijk als in de menselijke samenleving. Etiek, in 1922, is posthuum verschenen.
Naast deze, direkt op de anarchistiese ideeën gerichte boeken, zijn nog te noemen: The memoirs of a revolutionist, 1899, waarvan in 1902 twee verschillende vertalingen (één van Domela Nieuwenhuis) in het nederlands onder dezelfde titel: Gedenkschriften van een revolutionair, verschenen. De gedenkschriften behoren tot de belangrijkste uit de Russiese literatuur en lopen tot het eind van de jaren '80. Er verschenen uitgaven van in 16 talen. Idealen en werkelijkheid in de Russische literatuur dateert van 1905 en The Great French Revolution van 1909. Het laatste boek, over de franse revolutie benadrukt de rol van het volk, van de massa's in de franse revolutie.

De ideeën kwamen van de bourgeoisie, maar het handelen kwam uit het volk en het handelende volk ging veel verder als de bourgeoisie en de radikaalste politieke groeperingen, zoals de Jacobijnen. Kropotkins werk is één van de origineelste studies over de franse revolutie. De italiaanse vertaling werd voor een groot deel door Mussolini, toen nog socialist, gemaakt. Het was ook een van de weinige anarchistiese werken waar Lenin grote waardering voor had.
Al deze grote werken van Kropotkin verschenen in een nederlandse vertaling, met uitzondering van de franse revolutie (waar wel een onvangrijke samenvatting van uitkwam). Ook bestaan er vertalingen van een aantal van Kropotkins grotere en kleinere brochures, o.a. De staat en zijn rol in de geschiedenis, en De anarchistische moraal. Het eerste werk dat in Nederland verscheen, was Woorden aan jongelieden in 1885. Domela Nieuwenhuis - toen nog sociaal-demokraat - schreef er de inleiding bij en maakte misschien ook de vertaling. Als anarchist heeft Domela meerdere boeken en brochures van Kropotkin vertaald en schreef over hem in De Geschiedenis van het Socialisme en De Nieuwe Plutarchus. Bart de Ligt was sterk door Kropotkin beïnvloed en in de geschriften van Clara Meijer-Wichmann en Arthur Lehning vindt men (kleine) studies over hem. In 1932 verscheen zelfs een Leids proefschrift: Peter Kropotkin. Grepen uit denken en werken van een idealist, door Catharinus Drossaart van Dusseldorp. Deze dissertatie graaft niet erg diep. Wij zouden het nu een literatuurskriptie noemen.
Heel wat aardiger is het bekende boek van Roel van Duyn: De boodschap van een wijze kabouter, uit 1969. Het beleefde meerdere drukken en werd in het engels en het spaans vertaald. Interessant zijn de vergelijkingen die Roel van Duyn trekt tussen Kropotkins denken en de cybernetika. Wèl is Kropotkin wat te veel ingepast in het straatje van de Kabouterpartij uit die jaren. Uiterlijk was Kropotkin overigens de volmaakte wijze kabouter; heel klein van stuk, lange krulletjesbaard en kalend hoofd, vriendelijke pientere ogen achter brilleglazen en van een legendariese vriendelijkheid en goedheid. Roel van Duyn schreef ook een voorwoord bij de goede bloemlezing uit Kropotkins werk, die in 1972 verscheen: Peter Kropotkin, Tekstboek, samengesteld en ingeleid door Hans Verploeg. Het tekstboek bevat ook een bibliografie. De door Bas Moreel verzorgde brochure Anarchie, filosofie en ideaal is zeker ook waard hier te noemen. In feite is er dus in de jaren '60 en '70 met zijn hausse in nieuwe uitgaven van oude socialistiese literatuur, maar heel weinig van en over Kropotkin verschenen in Nederland.
In het frans, duits, engels, italiaans en spaans zijn er wèl een groot aantal werken van Kropotkin heruitgegeven. In algemene geschiedenissen van het anarchisme, verschillende monografieën en in bloemlezingen is Kropotkin uiteraard volop aanwezig. Ik doe hieronder een greep uit de heruitgaven. Engelstalige (voornamelijk Amerikaanse) edities van de Gedenkschriften verschenen in 1962, 1968 en 1970. De laatste twee met inleidingen van resp. Paul Goodman en Nic. Walter. In 1967 en 1968 verschenen prachtige reprints van Russian literature, The Conquest of Bread, Fields, Factories and Workshops, Ethies, en Revolutionary pamphlets. Het laatste verscheen in 1970 opnieuw evenals een nieuwe bloemlezing van M. Miller. In 1971 verschenen The Great French Revolution en, (ingeleid door Paul Avrich) In Russian and French Prisons. In 1972 kwamen Mutual

Aid (inleiding van Avrich) en The Conquest of Bread uit: in 1974 (met een inleiding van Colin Ward) Fields, Factories and Workshops. In West-Duitsland kwamen uit: de gedenkschriften in 1969 en 1973 (de laatste met een voorwoord van G. Woodcock), Eroberung des Brotes in 1970, 1972 en 1973 (de laatste met een zeer antipatiek nawoord van de anarchistenhater H.G. Helms), Worte eines Rebellen, 1972. Binnenkort verschijnt bij Karin Kramer Landwirtschaft, Industrie und Handwerk. In Spanje verschijnen boeken van Kropotkin sedert 1970.
Een apart hoofdstuk is natuurlijk Rusland. Het Kropotkin-museum en de uitgaven van N. Lebedev vermeldde ik al. Edities van de gedenkschriften verschenen na de revolutie in 1920, 1924, 1929 en 1933. In 1930 was een voor kinderen bewerkte uitgave verschenen. De uitgaven van 1924 en 1929 gaven aanvullende hoofdstukken die in 1933 niet zijn opgenomen. Na 1933 moest het russiese publiek precies 33 jaar wachten; in 1966 kwam - in 30.000 exemplaren - een nieuwe editie uit. Over Kropotkin verschenen eveneens enkele studies. De belangrijkste is een grote biografie geschreven door N.M. Pirumova in 1972.

Uiterst gering, noemde ik hierboven het aantal goede boeken over Kropotkin. Een heel fraai boek is een In memoriam uitgave van J. Ishill uit 1923 met bijdragen van Kropotkins vrienden, zeer kunstzinnig in een oplage van 75 exemplaren. In 1950 verscheen The anarchist prince. A biographical study of Peter Kropotkin door George Woodcock en Ivan Avakumović. Hoewel het geen notenapparaat heeft is het gebaseerd op veel bronnenmateriaal, en zeer leesbaar en verantwoord geschreven. Een herdruk verscheen in 1971 in New York. Er is ook een franse vertaling. De tweede biografie is van Martin Miller: Kropotkin (Chicago, 1976). Het mist de breedheid van benadering die juist bij een figuur als Kropotkin noodzakelijk is. (Woodcock heeft het op die gronden dan ook hard aangevallen in een recensie in The Times Literary Supplement). Toch is Millers studie van veel belang, o.a. doordat hij de aandacht vestigt op bepaalde twijfels die Kropotkin over de beweging had. Noch Woodcock, noch Miller hebben echter gebruik gemaakt van een artikel over P. Kropotkin van diens vriend en geestverwant E. Malatesta uit 1931. (In 1950 was het alleen in het italiaans verschenen; het is echter in 1965 door V. Richards in zijn Errico Malatesta: His life Ideas in het engels toegankelijk gemaakt). Malatesta geeft vanuit een anarchisties standpunt kritiek op Kropotkin. Hij acht zijn wetenschapsbeoefening te weinig wetenschappelijk (Kropotkin was te gemakkelijk geneigd de feiten die tegen zijn ideeën spraken te negeren). De gedachte dat het anarchisme in de natuurlijke orde der dingen lag en dat de wetenschap dit bevestigde, bekritiseert Malatesta (zie ook het artikel van Hans Ramaer in dit nummer). Het leidt tot onverantwoord optimisme en tevens tot fatalisme. Als het anarchisme de natuurlijke orde is en harmonie de wet van de natuur is, waarom zou de natuur dan wachten op de komst van de anarchisten en op hun sukses om een einde te maken aan de verschrikkelijke konflikten die de mensheid teisteren? Zou het niet juister zijn om te zeggen dat het anarchisme de strijd is in de menselijke samenleving tegen de disharmonie in de natuur?
Rudolf de Jong

BOEKEN

BEVRIJDING DOOR VERACHTING

In Bevrijding door verachting heeft Constandse essays verzameld, twaalf in getal, die een "enigermate filosofies karakter hebben" zonder dat ze specifiek wijsgerig genoemd kunnen worden. Het gaat meer over opvattingen van onafhankelijke denkers betreffende maatschappij, godsdienst, ethiek en huwelijk. Het zijn onconventioneel oordelende, individualistiese mensen met een zekere aristokratiese inslag terwijl bekommernis om het lot der mensen hun toch allen ter harte gaat. Zo worden *MONTAIGNE* en de twijfel, *SPINOZA* en het atheïsme, *DIDEROT* en de lust der zinnen, *FEUERBACH*, de antichrist, *STIRNER* en het soevereine ik, *SCHOPENHAUER* kontra Jehova, *NIETZSCHE*, de joden en de Duitsers, *BAKOENIN*, de wilde storm, *IBSEN* en het anarchisme, *MULTATULI* een verlicht despoot, ten slotte *TOLSTOI* en de gehate staat, behandeld. Alleen een stuk valt wat buiten door de namen gesuggereerde lijn, namelijk: van *CALVIJN* tot *COLIJN*. De auteur meent, dat wie dit niet erin passend vindt, het maar als "een afschrikwekkend voorbeeld" moet zien. De schetsen van mensen met hun ideeën laten zich vlot lezen en Constandse is er natuurlijk de man ook naar om zijn eigen aksentueringen aan te brengen. Dit beklemtonen van bepaalde aspekten der behandelde figuren is ook noodzakelijk want het gaat hier meestal om mensen, die zeer uiteenlopende facetten hebben en op heel verschillende manieren geïnterpreteerd kunnen worden. Constandse haalt nu vooral die trekken naar voren, waardoor de betreffende personen vooral als onkonventionele en oorspronkelijke denkers met een in ruime zin "anarchistiese" gestemdheid en werking voor ons verschijnen. Deze aanpak is het goed recht van de auteur en hij slaagt daardoor er juist in om tot nu toe voor velen niet zo bekende of opgemerkte kanten van de behandelden op boeiende wijze in de aandacht te brengen.

De ondertitel "Bevrijding door verachting" vind ik niet zo geslaagd: hij past uitstekend voor mensen als Stirner, Schopenhauer en Nietzsche maar Montaigne, Diderot en zelfs Spinoza zijn veel te positief gerichte mensen om als verachters aangeduid te worden. Verder zijn de meesten der door Constandse geschetsten zo rijke persoonlijkheden en denkers, dat ze in deze essays van 15 tot 20 bladzijden wel tekort gedaan moeten worden. Spinoza wordt als typiese atheïst getekend, maar is dit nu juist niet het verkeerde etiket, dat men gedurende zijn leven en anderhalve eeuw daarna steeds weer op hem heeft willen plakken? Atheïsme is absoluut niet te rijmen met de door Spinoza in dl. V van zijn Ethica zo fraai uiteengezette "amor Dei intellectualis" ofwel verstandelijke liefde tot God. En hoe zijn uitspraak te verklaren in dl. V, "Niemand kan God haten"? Dit artikel is door Constandse oorspronkelijk in 1932 geschreven en blijkbaar niet verder bewerkt. Misschien is het hem daardoor niet mogelijk geweest kennis te nemen van de zeer sterke nadruk, die in de laatste decenniën door de meeste Spinoza-onderzoekers juist op de mystieke kant van deze denker gelegd is. Men kan Spinoza een pantheïst noemen maar zeker geen atheïst. (A.Ch.)

Anton Constandse, Bevrijding door verachting; Meulenhof, Amsterdam, 1976; f 24.

NIEUWE ANARCHISTIESE UITGAVEN

Wat Nederland betreft publiceerde Thom Holterman zojuist bij Pamflet, Groningen een brochure in de serie Tegengif. Het is getiteld Recht & Staat - kritiek op burgerlijke fikties, waarin Holterman eerst aan de hand van marxistiese auteurs als Valkhoff, Mandel en Agnoli de funkties van staat en recht in de burgerlijke maatschappij toelicht. In een tweede gedeelte werkt hij deze toelichting uit vanuit zijn eigen anarchistiese visie, die gebaseerd is op de drie basisbeginselen: zelfaktie, zelfbevrijding en zelfbevrijding door zelfaktie ofwel sociale aktiviteit. Degelijk werk en informatief.
De 50e verjaardag van de moord op Sacco en Vanzetti krijgt links en rechts enige aandacht. Zowaar verscheen in de NRC een klein berichtje dat er met officiële rehabilitatie voor hen was aangevraagd! Van de uitgaven over deze zaak is zover ik weet in Nederland nog het meeste werk gemaakt met een vertaling van een keuze uit hun brieven, uitgegeven door het Noordelijk Gewest van Vrije Socialisten. Ems-kopp Verlag in Meppen-Ems verzorgde een heruitgave van Erich Mühsams toneelstuk Staatsräson over deze gebeurtenis en de Verlag Freie Gesellschaft in Frankfurt/M bracht een bijgewerkte heruitgave van Augustin Souchy's dokumentatie erover.
De toegenomen anarchistiese uitgeversaktiviteit in West-Duitsland begint langzamerhand een katalogus te vormen van de duitse anarchistiese klassieken: er is al een aardig rijtje van Rocker, Landauer en Mühsam. Niet zo lang terug heeft trouwens ook Sührkamp een titel van Landauer heruitgegeven. Inderdaad leven ook de duitse anarchisten voor een groot deel in het verleden maar vooral Kramer en ook de Verlag Büchse der Pandorra brengen daarnaast regelmatig nieuwe titels. Rond de Frankfurter Buchmesse in oktober willen de gezamenlijke duitse anarchistiese uitgevers, met uitzondering van degenen die niet mee mogen doen, trouwens inderdaad een gemeenschappelijke katalogus van hun uitgaven uitbrengen.
Intussen is ook in Zürich een anarchistiese uitgeverij van start gegaan, Vita Nova Verlag, die begon met Rudolf Rockers standaardwerk Nationalismus und Kultur (iets later ook door Impuls Verlag in Bremen uitgegeven) en plannen heeft voor de heruitgave van Pierre Ramus' Die Irrlehre des Marxismus im Bereich des Sozialismus. Deze uitgeverij beperkt zich overigens niet tot zuiver anarchistiese uitgaven.
Niet vergeten mag ik de bij de kommerciële uitgeverij Fontana uitgekomen bloemlezing Anarchist Reader van George Woodcock met naast de bekende klassieken veel amerikaanse auteurs. Voor de rest beperk ik mij kortheidshalve tot een lijstje van de interessantste uitgaven die ik de laatste tijd binnen kreeg en verwijs ik naar de nieuwe anarchismefondslijst die binnen afzienbare tijd bij mij te krijgen zal zijn. Het beste en aktueelste uitstalraam zijn echter de etalage en planken van Het Fort van Sjakoo, de eerste nederlandse boekhandel gespecialiseerd - oa. - in anarchisme, gevestigd Jodenbreestraat 24, Amsterdam. (Bas Moreel, Nobelweg 108, Wageningen).

George Woodcock red., The anarchist reader. 383p 8,50.
Wolfgang Fischer und Jörg Ruhloff, Das Ende der Kunsterziehung. 120p 11,--.
Arthur Holitscher, Ravachol und die Pariser Anarchisten (1925). 92p 7,--.

Kritik und Antikritik. Diskussion über den anarchistischen Kommunismus. Mackay Gesellschaft. 49p 5,--.
Gustav Landauer, Beginnen - Aufsätze über Sozialismus. 184p 16,--.
Gustav Landauer, Entstaatlichung - Für eine herrschaftslose Gesellschaft. 58p 5,50.
Erich Mühsam. Staatsräson - Ein Denkmal für Sacco und Vanzetti. 112p 4,--.
Rudolf Rocker, Erich und Zensl Mühsam: Gefangene bei Hitler und Stalin. 44p 4,50.
Rudolf Rocker, Nationalismus und Kultur. Die Entscheidung des Abendlandes. Bremen Bd I 344p 24,50.
Bd II komt nog. Zürich, 2 delen 800p ca 60,--
Augustin Souchy, Sacco und Vanzetti - eine Dokumentation. 98p 9,--.
Augustin Souchy, Schreckensherrschaft in Amerika. 152p 8,50. De repressie van ondernemers- en staatszijde tegen de sindikalistiese IWW.
Max Stirner, Gegenwort. 44p 2,--. Reaktie op een schrijven van Berlijnse geestelijken over de zondagsviering.
Het anarchisme. Inleidende brochure van Blue Movement, postbus 111, Velp (Gld), die opnieuw herdrukt is. 16p, 2,-- (plus 1,20 porto).

REPRESSIETECHNIEKEN

De bestrijding van de guerrilla en, meer algemeen, de ontwikkeling van een technologie voor de repressie vormen een steeds groter deel van de staatsaktiviteit in West-Europa. De ontwikkeling van "rechtstaat" tot sterke staat is een proces dat zich steeds duidelijker aftekent. De handhaving van de binnenlandse rust is een prioriteit geworden. Een nieuwe vorm van fascisme laat zich zien. Niet het brute, op fysieke terreur gerichte fascisme van de jaren 30-40, maar het "schone", wetenschappelijk doordachte techno-fascisme. Niet minder misdadig, maar meer verhuld, minder provocerend. Hierover is recentelijk een engelse pocket verschenen, The technology of political control. Een belangrijk boek. Helder en nauwkeurig worden de ontwikkelingen van rechtstaat tot sterke staat beschreven en geanalyseerd, zowel wat betreft de subtiele, maar verraderlijke veranderingen in de wetgeving als de wetenschappelijk-militaire ontwikkelingen. Hoewel de inhoud voornamelijk betrekking heeft op de ontwikkelingen in Groot-Brittanië, kan het meeste helaas gegeneraliseerd worden naar de rest van West-Europa.
Voor illustratie- en bewijsmateriaal is naast linkse bronnen vooral ook gebruik gemaakt van het ruime arsenaal aan krasse uitspraken van de heren (militaire) potentaten zelf. Hier bijv. een leuke van meneer Cluttenbuck: "Revolutionaire technieken worden zelden anders dan door een minderheid gebruikt omdat niemand anders ze nodig heeft" (blz. 93). Er worden met name lessen getrokken uit Noord-Ierland, het oefenterrein van de kontra-revolutie. Daar zijn de counterinsurgency teorieën van Kitson cs definitief ontwikkeld en aan de praktijk getoetst. Het hele arsenaal, van rellenbestrijding tot isolatie-folter komt aan de orde en blijkt te passen binnen deze totaal-strategie. Het algemene doel van deze repressie-technologie is een maximum aan repressie, met een minimum aan ongewenste tegenreaktie, dwz solidarisering met de slachtoffers. Een goed voorbeeld hiervan is de isolatie-folter. Deze resulteerd in een hoog lokaal effekt, dwz in de direkte omgeving van de slachtoffers (maximale repressie), samen met een geringe zichtbaarheid voor het

grote publiek (minimale tegenreaktie). De propaganda voor deze "humane repressie" is een onderdeel van de psychologiese oorlogsvoering.
Hiermee komen we bij een volgend boek, dat een deel van de kontrastrategie behandelt, nl de psychologiese oorlogsvoering. Het gaat om een nieuw boekje van het Rood Verzetsfront. "Ik beweer dat niemand deze aantallen (van sympatisanten) kent, en daarom niet, omdat wij dit isoleringsproces niet psychies hebben beheerst... dat het ook daarmee te maken heeft, dat we dit isoleringsproces, wat noodzakelijk is, niet op tijd zijn begonnen" (Vogel, minister van justitie in de BRD). Dat de bestrijding van de guerilla zuiver militair niet mogelijk is, is duidelijk. Het offensief van de psychologiese oorlogsvoering van de staat heeft steeds meer terrein gewonnen op de militaire aktie. Deze psychologiese offensieven zijn erop gericht de revolutionaire groepen te isoleren. Via met name de, gekontroleerde, media worden de strijders gekriminaliseerd, hun doelen als onmenselijk voorgesteld, het begrijpelijke onbegrijpelijk gemaakt. Leugens over de "kommando strukturen" binnen de guerilla etc. vinden gretig aftrek. Het bourgeois gedrag wordt geprojekteerd op de revolutionairen. Na de isolering is een effektieve vernietiging mogelijk geworden. Het RVF put voornamelijk uit voorbeelden uit de Bondsrepubliek Duitsland. Het voorwoord zegt hierover: "Natuurlijk zijn in Nederland ook voorbeelden aan te wijzen van de ondergrondse strijd die de staat voert tegen opposanten en staan sommige kranten vaak bol van valse informatie met sterk tendentieus karakter, maar zo duidelijk aanwijsbaar als in Duitsland is dat in ons land nog niet. Het liberale karakter van ons land versluiert veel en werkt ook in belangrijke mate preventief tegen verzet".
Hoewel beide boeken voor een belangrijk deel hetzelfde tot onderwerp hebben is er een wezenlijk verschil in benadering. In 'technology of political control' wordt meer afstandelijk geanalyseerd en beschreven, terwijl het RVF zich meer identificeert met de strijders uit de stadsguerilla, schrijft vanuit haar gezichtspunt.
Het is belangrijk dat er de laatste tijd meer aandacht wordt besteed aan deze zaken. Het is goed strategie en techniek van de vijand te kennen, om niet onvoorbereid te zijn, het verzet te ontwikkelen. Maar, met name uit het engelse boek (vanwege de grote pretentie) blijkt ook dat er nog veel aan gewerkt moet worden, vooral wat betreft een nieuwe definiëring van fascisme. (FW)

Ackroyd, Margolis e.a., The technology of political control; Pelican 1977; f 9,--.
Rood Verzetsfront, Psychologiese oorlogvoering. f 5,--.
Ook te bestellen bij RVF, Postbus 384 Hoogeveen, f 5,-- + f 2,-- porto op giro 3720793.

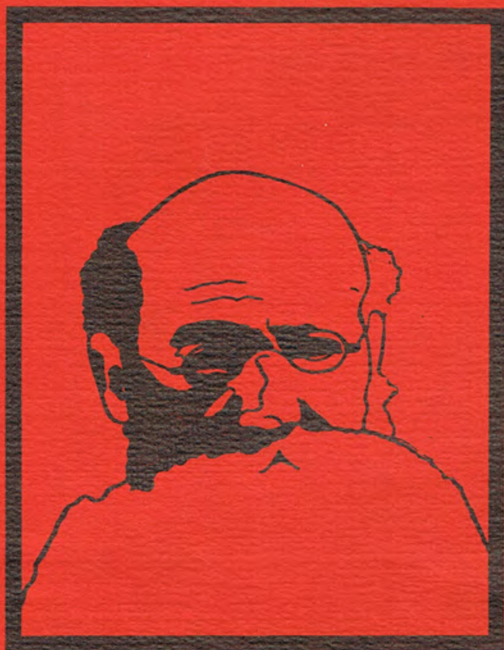
ANALYSE VAN HET FASCISME

In Fascisme beschouwt de canadese hoogleraar Kitchen de uiteenlopende teorieën die er over deze politieke ideologie zijn ontwikkeld en toetst ze aan de praktijk. Die voorbeelden heeft hij (terecht) beperkt tot Italië en Duitsland, om niet op een dwaalspoor te raken door in te gaan op de vraag in hoeverre andere regiems eveneens fascisties waren of zijn. Kitchen blijkt goed op de hoogte te zijn met de fascismediskussie die vooral aan het eind van de jaren 60 rond het westduitse blad Das Argument is gevoerd en in grote lijnen

onderschrijf ik zijn opvattingen. (vgl. mijn artikel in De As nr. 15/16, Fascisme na de dood van het fascisme).
Kitchen verdeelt de bestaande fascismeteorieën in "heteronomiese" en "autonomiese". Eksponent van de eerste groep is de teorie die door de Derde Internationale (Komintern) wordt verbreid, waarbij de fascisten bestempeld worden als werktuig van het monopoliekapitaal.
Eksponent van de tweede groep is de teorie dat het fascisme een onafhankelijke beweging van de ontwortelde en vervreemde middenklasse is, zoals vooral door de amerikaanse sociologen Parsons en Lipset (en in nederland indertijd door De Kadt) is gesteld. Kitchen meent dat een teorie van het fascisme beide elementen moet bevatten en hij noemt zijn visie dan ook een "syncretiese". Aan het eind van zijn boek somt hij een tiental kriteria op waaraan een politieke beweging moet voldoen, om "fascisties" te kunnen heten.
Dat zijn: 1e. Fascisme is een verschijnsel dat zich voordoet in moderne industriestaten. Kitchen zegt dat er tussen kapitalisme en fascisme "een niet-identieke identiteit" bestaat. Fascisme is daarom alleen mogelijk binnen het monopoliekapitalisme, maar noodzakelijk zijn wèl bepaalde historiese en maatschappelijke omstandigheden. Fascisme is nooit een onvermijdelijke fase die het kapitalisme moet doormaken. 2e. Fascisme komt op gang tijdens een sociaal-ekonomiese krisis die een deel van de maatschappij bedreigt met materieele achteruitgang. 3e. Fascisme is een reaktie op de arbeidersbeweging, die via politieke partijen of vakorganisaties maatschappelijke veranderingen eist. 4e. Fascisme rekruteert zijn grootste aanhang uit de kleine burgerij (middenstanders, boeren, witte boordenproletariaat). 5e. Fascisme is slechts in schijn anti-kapitalisties. De top van de fascistiese beweging en de traditionele elite van industrie, bankwezen en leger hebben gemeenschappelijke belangen, waardoor het verbond dat fascisten en kapitalisten sluiten niet altijd harmonies, maar wel hecht is. 6e. Het doel van het fascisme is het bestendigen van de bestaande klasseverhoudingen. 7e. Fascisme is terroristies en tracht iedere oppositie volledig te vernietigen. 8e. Fascisme is een ideologie die gebaseerd is op irrationele begrippen als ras, vaderland, gezag, orde, plicht, etc, die de werkelijke maatschappelijke verhouding verhullen. 9e. Fascisme is agressief en imperialisties. 10e. De kracht van alle bovengenoemde punten wordt bepaald door het nivo van kapitalistiese ontwikkeling en de daaruit voortkomende problemen die het fascisme wil oplossen.
Het duitse fascisme was daarom agressiever en meer totalitair dan het italiaanse, zegt Kichen, die verder meent dat voor het aan de macht brengen van een fascistiese beweging ook nu "een massapartij, een charismaties leider en een duidelijke ideologie" nodig zijn (al zullen deze drie voorwaardelijke komponenten er vandaag anders uitzien dan een halve eeuw geleden). Het lijkt mij dat Kitchens opvatting juist is en daarom is het jammer dat hij die voorwaarden niet verder uitwerkt. Hij had in dat geval kunnen konstateren dat het fascisme zich nu voordoet als "anti-fascisme", d.w.z. maatschappijkritiek wordt versimpeld tot ("anarchistiese") terreur, die weer als identiek aan het fascisme van de vroegere bruin- en zwarthemden wordt voorgesteld. Daardoor kan alle protest van links worden afgedaan als "rood fascisme" en kunnen tegelijkertijd de voormalige nazi's in het "demokratiese" systeem worden ingepast. (H.R.)

Martin Kitchen, Fascisme. Het Wereldvenster/Baarn, 1977. f 24,50.

PETER KROPOTKIN

Hans Ramaer	*- KROPOTKINS IDEEËN OVER EKONOMIE EN TECHNIEK*
Wim van Dooren	*- KROPOTKINS VISIE OP ETHIEK EN MORAAL*
Thom Holterman	*- KROPOTKIN ALS DENKER OVER STAAT EN RECHT*
Simon Radius	*- KROPOTKINS OPVATTING OVER MISDAAD EN STRAF*
Rudolf de Jong	*- KROPOTKINS GESCHRIFTEN*
Bas Moreel e.a.	*- BOEKEN*

Prijs van dit nummer ƒ 2,50